

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії України

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Печеніна Н.А. _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

« ____ » _____ 20 ____ р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 20 ____ р.

ВИВЧЕННЯ СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДО ВЛАДИ В
ЧАСИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» (20 – поч. 30-х рр. ХХ ст.) У ШКІЛЬНОМУ
КУРСІ ІСТОРІЇ

Кваліфікаційна робота студента

групи ІС-м-22

ступінь вищої освіти магістр

спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)

Сотнікова Владислава Михайловича

Керівник: к.п.н., доцент Задорожна Л. В.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Сотніков Владислав Михайлович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Владислав Сотніков

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДО РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ЧАСИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ»	7
1.1. Аналіз історіографії проблеми дослідження	7
1.2. Джерельна база	15
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження теми.....	18
Висновки до 1 розділу	20
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ТА ЇЇ СТАВЛЕННЯ ДО РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ЧАСИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ»	22
2.1. Поняття «українська інтелігенція» в науковій літературі	22
2.2. Радянська політика щодо української інтелігенції у 20 – поч. 30-х рр. ХХ ст.	27
2.3. Ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «українізації»	41
Висновки до 2 розділу	49
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА З ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДОБИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» В ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ	51
3.1. Стан дослідження проблеми у шкільній практиці. Аналіз педагогічного досвіду	51
3.2. Методика вивчення старшокласниками питань з історії української інтелігенції 20 - х – поч. 30 - х років ХХ ст. в радянській Україні	61
Висновки до 3 розділу	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми. Протягом всієї історії розвитку людства, одним із пасіонарних суб'єктів суспільних змін є інтелігенція, творча й громадсько-політична діяльність якої впливає на всі сфери життя суспільства. Саме тому від її стану та положення у цьому суспільстві, залежить рівень його розвитку.

До початку революційних подій на території України інтелігенція мала велику вагу у духовному житті суспільства. Це було обумовлено величезним розривом між культурно-освітнім рівнем більшості населення та обмеженим числом інтелектуалів. У той час, коли основна маса селян була неписьменною та не мала значного впливу на суспільно-політичне життя, інтелігенція залишалась єдиною соціальною групою, яка могла виступати духовним лідером у будь-якому суспільному русі. Українська національна інтелігенція також володіла значною духовною традицією критичного мислення, протиборства та послугування народу. Саме така інтелігенція була не потрібна радянській владі, так як могла нести потенційну загрозу для режиму.

Відповідно у сучасних умовах, коли постало питання об'єктивної оцінки подій минулого історії України, актуалізуються питання щодо української інтелігенції, а саме її ставлення до радянської влади в період проведення політики «українізації» у 20 - х – на поч. 30-х рр. ХХ ст. Дослідження цього питання дозволяє ґрунтовно розкрити політичні та соціокультурні зміни, що відбувалися в українському суспільстві цього періоду та їх вплив на національну еліту. Це дає можливість зрозуміти роль інтелектуальної еліти в утвердженні української культури, її вплив на процеси національного самовизначення в окреслений період.

Важливе значення дослідження має для сучасності, адже його результати допомагають зрозуміти труднощі та виклики, які постали перед інтелектуальними верствами населення в умовах політичних змін та пошуку національного самовизначення. Історичний досвід може бути корисним для розроблення ефективних стратегій розвитку та співробітництва між державою та інтелігенцією. Також матеріали дослідження можна буде використовувати

для підготовки до уроків історії України в 10 класі відповідно до модельної навчальної програми «Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи», наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 №698 та на позаурочних заходах у школі, що стосуються теми.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження ставлення української інтелігенції до влади в часи «українізації» у 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. та його вивчення у шкільному курсі історії.

Поставлена мета передбачає реалізації наступних **дослідницьких завдань:**

- дослідити стан наукової розробки проблеми;
- проаналізувати взаємовідносини української інтелігенції та влади в період «українізації»;
- визначити методичні умови вивчення теми в шкільному курсі історії.

Об'єктом дослідження виступає стан вивчення ставлення української інтелігенції до влади в період «українізації» та його висвітлення в шкільній історичній освіті.

Предмет дослідження – ставлення української інтелігенції до влади в добу «коренізації» 20 – поч. 30-х років ХХ ст. у СРСР, його формування, розвиток, характерні риси та особливості.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з квітня 1921 по грудень 1934 рр. Визначаючи нижню хронологічну межу, ми спиралися на те, що з квітня 1921 року КП(б)У направило в партійні організації циркуляр «Про залучення і використання спеціалістів», таким чином провідне місце в партії займає «м'яка» лінія стосовно інтелігенції.

Верхня межа дослідження – грудень 1934 р. – пов'язана із початком масових репресій проти української інтелігенції. Відправним моментом для початку репресивних дій проти інтелігенції стала теза Сталіна, що «українська інтелігенція не заслуговує на довіру».

Географічні межі визначаються територією УСРР 1921-1934 рр. відповідно до тодішнього адміністративно-територіального упорядкування.

Методологічною основою роботи є принцип історизму та об'єктивності. Зокрема були використані загальнонаукові методи: класифікації, типологізації, порівняльного аналізу; спеціально-історичні зокрема: синхроністично-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-системний, ретроспективний.

Наукова новизна результатів кваліфікаційної роботи полягає у наступному:

- проведено ґрунтовний аналіз дефініції «інтелігенція» та окреслено межі поняття «українська інтелігенція»;
- здійснено комплексний аналіз діяльності української інтелігенції в українізаційних процесах протягом 20-х - поч. 30 – х років ХХ ст.;
- простежено зміни в якісному складі інтелігенції періоду радянської «українізації», визначено її місце в соціальній структурі суспільства, відображено зміни у світогляді, морально-етичних поглядах, які відбувалися в середовищі інтелігенції під тиском державної партії;
- сформовано методичні рекомендації для ефективного вивчення тематики в шкільному курсі історії.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій до проведення уроку з історії у 10 класі з питань української інтелігенції 20 - поч. 30-х рр., які сприятимуть підвищенню рівня змістовності та ефективності навчання історії в сучасній школі.

Апробація. Публікації. За матеріалами цієї роботи було опубліковано статтю: Ставлення радянської влади до української інженерно-технічної інтелігенції у 20 - поч. 30-х рр. ХХ ст. на Криворіжжі. *КРИВОРІЖЖЯ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...*: матеріали ІХ Історико-красознавчих читань. / ред.кол.: Н. Печеніна (голова), В. Фінічева (упорядник), В. Яшин. Кривий Ріг, 2023. С.78-85.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів та загальних висновків, списку використаних джерел та літератури, додатки.

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДО РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ЧАСИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ»

1.1. Аналіз історіографії проблеми дослідження

Питання української інтелігенції завжди привертало увагу багатьох дослідників. Здобуття Україною незалежності, суттєво вплинули й на історичні дослідження. Саме в цей період публікується багато праць, які приділяють увагу розвитку національної культури 1920-х – поч. 30-х рр., «українізації». Деякі автори спробували провести аналіз ролі та значення національної інтелігенції у цьому процесі, а також їхні взаємовідносини з новою владою та її ставлення до неї. Варто зазначити, що з початком процесу відкриття архівів, почалося дослідження нових аспектів проблеми взаємовідносин української інтелігенції і радянської влади.

Існуючі дослідження мають різну наукову цінність. Так, наприклад роботи, які були написані в радянський період мають високий рівень політичної заангажованості саме тому їх не можна вважати об'єктивними. Для нас наукову цінність вони можуть нести лише за рахунок накопиченого фактичного матеріалу. Щодо робіт, створених вже після здобуття Україною незалежності, то автори в основному концентрувалися на вивченні лише окремих аспектів цієї проблеми. Це стосується і закордонних дослідників.

В цілому історіографію з даної проблематики можна умовно поділити на кілька періодів: перший етап – 1920-і – початок 30-х рр., другий – середина 30-х – середина 50-х рр., третій – кінець 50-х – середина 80-х рр., четвертий – кінець 80-х – 1990-і рр. і п'ятий кінець 90-х – сучасність.

У першому періоді майже не було наукових досліджень або праць від науковців. Однак наявна численна кількість публікацій партійних та державних

діячів того часу, де згадуються питання участі інтелігенції в українізаційних процесах, як частини суспільно-культурного життя. Один з перших, хто поставив питання про роль інтелігенції у розвитку української культури, був Г. Гринько [23], який на той момент обіймав посаду наркома освіти УСРР. Більш ґрунтовно і різносторонньо проблему щодо ролі інтелігенції у розвитку української культури в період «українізації» розглядали наступники Г. Гринька на посаді, а саме О. Шумський та М. Скрипник [90]. Саме О. Скрипником висвітлювалися питання не лише участі інтелігенції в «українізаційних» процесах, але також її участі в дискусіях з владою стосовно проблем українського національно-культурного розвитку.

Не менш цікавими є праці Я. Ряпо, який займав посаду заступника наркома освіти УСРР майже всі 1920-ті роки. Центральне місце у його працях приділяється важливості виховання молодих представників радянської інтелігенції. Широкий спектр питань було розглянуто також у статтях В. Затонського [36], а також у висловленнях вищих посадових осіб наркомату освіти УСРР, таких як А. Хвиля [109] та В. Солодуб [96].

Цінність для дослідників також становлять праці Я. Звігальського, М. Іванова [37], А. Козаченка [51] і інших авторів. У дослідженнях перших двох містяться статистичні дані про інтелігенцію того періоду. В роботі А. Козаченка подана обґрунтована оцінка позиції, яку займала українська інтелігенція в суспільному і культурному житті республіки.

Цікавий матеріал також містять видання, які висвітлюють події літературної дискусії в період з 1925 по 1928 роки [94] і інші актуальні аспекти творчого життя в УСРР загалом. Особливої уваги заслуговує робота А. Лейтеса та М. Яшека під назвою «Десять років української літератури» (1917 – 1927) [61], в якій досліджено організаційні принципи створення літературних організацій в УСРР, розглянуто їх програмні маніфести, наведено партійні документи та виступи державних і партійних лідерів, які стосуються художньої культури. З окремих творів письменників найбільший інтерес викликають памфлети М. Хвильового [110], такі як «Камо грядеши», «Думки проти течії»,

«Апологети писаризму», «Україна чи Малоросія», «Наше сьогодні»; збірник М. Зерова [38] під назвою «До джерел» та праці М. Коваленка [44], присвячені розвитку української літератури в радянських реаліях.

Починаючи з 30-х років, обговорення взаємовідносин інтелігенції з владою а також її участь в українізаційних процесах, у позитивному контексті, практично припиняється. Натомість з'являється загальне обвинувачення її в українському націоналізмі. Це стало наслідком зміни поглядів тодішнього більшовицького керівництва на реалізацію українізаційної програми і загалом на практичне значення «старої» національної інтелігенції. Активні зусилля інтелігенції в українізації тепер називаються контрреволюційним, ідеологічним саботажем тощо. Зосереджено увагу на протистоянні українському націоналізму, яке стає важливішим за боротьбу з російським шовінізмом.

Подібні акценти спостерігаються не лише у вищих керівницьких колах комуністичної партії та державного керівництва, але також серед нижчих рангів та представників інтелігенції, які притримувалися прорадянських поглядів. Один з прикладів цього можна знайти у збірнику «На фронті культури» [74], виданому у 1930-х роках, де висвітлюються ключові аспекти культурного життя того часу та роль інтелігенції в них.

Цікавість викликають роботи А. Бейліна, опубліковані в Росії у цей період, які приділяли увагу питанням підготовки кадрів. Незважаючи на те, що у його працях виявляється значна політизація, автор старався підкреслити досягнення радянської влади. Ці дослідження привертають науковий інтерес завдяки наявності великій кількості статистичного матеріалу, який автор використовував для аналізу змін у складі інтелігенції [4].

Починаючи з кінця 1930-х років, коли процес радянської «українізації» досяг свого завершення, згадки про неї та участь інтелігенції в ній зникають не лише зі сторінок періодичних видань, але й із статей, присвячених національно-культурному розвитку України. Дозволялося розглядати лише антирадянські дії українських націоналістів та відзначати успіхи радянської влади у сфері розвитку української культури та підготовці нового покоління спеціалістів.

Ситуація залишалася незмінною до початку так званого періоду «відлиги», що розпочався у другій половині 1950-х рр. З початком хрущовської «відлиги» українські автори почали відкрито говорити про українізацію, оцінюючи її досягнення в позитивному світлі. Однак ці праці не були позбавлені радянської ідеології. Першопрохідцем став О. Слуцький зі своєю монографією «Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926–1929 рр.)» [92]. В цій роботі автор привернув увагу проблемі комплектування вищих державних органів влади та управління національними кадрами. Також О. Слуцький досліджував і національний склад робітників і службовців в 1920-х рр. використовуючи при цьому перепис населення, який було проведено у 1926 р. Проте питання взаємовідносин інтелігенції з радянською владою, а також роль і місце інтелігенції в українізаційних процесах в монографії майже не розглядається.

Поодинокі автори прагнули відступити від радянської ідеології. Як приклад можемо пригадати І. Дзюбу і його книгу «Інтернаціоналізм чи русифікація» [24]. В своїй праці автор відводить чільне місце інтелігенції і її ролі в національно-культурному житті України. І. Дзюба проаналізував національну політику радянської влади протягом п'ятдесяти років і відстоював позицію, що на зміну політиці «українізації» запроваджувалася політика русифікації. Однак через цензуру ця книга була видана в Україні лише в 90-х роках.

Після закінчення хрущовської відлиги в другій половині 1960-х років ідеологічні заборони знову почали діяти з новою силою. Питання проведення політики українізації відходять на другий план серед істориків. Багато імен представників національної інтелігенції, які зробили значний внесок у розвиток української культури, були забуті або замовчані. Українська історична наука перебуває в тіні російської, лише наслідуючи наративи які розроблялися московськими істориками. Як приклад можна привести роботи російського історика С. Федюкіна, котрий займався дослідженням проблем історії

інтелігенції 1920-30-х рр. Його основна робота «Великий Октябрь и интеллигенция: из истории вовлечения старой интеллигенции в строительство социализма» [105], тривалий час залишалася для багатьох українських істориків стандартом для подальших досліджень.

Проблеми взаємовідносин інтелігенції а також її ставлення до радянської влади в цей період не були предметом вивчення. Інтелігенція розглядалася лише як елемент історії освіти, культури тощо. Однак привертає увагу дослідження С. Білоконя «До історії вищої художньої освіти на Україні» [5], де автором було висвітлено історію Української академії мистецтв, а також проаналізовано її роль у сфері формування українських митців.

В 1980-х рр. дослідники почали приділяти більше уваги національній інтелігенції. Чільне місце в цей період займає праця Л. Ткачової «Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму» [103], де авторка намагається висвітлити проблеми формування і діяльності національної інтелігенції УСРР.

Перші спроби об'єктивного тлумачення історичних явищ прослідковуються лише з кінця 1980-х рр. Адже саме в цей період в СРСР відбувалися процеси перебудови та деідеологізації які впливали на всі сфери життя, не виключенням стала і українська історична наука. В цей період з'являються нові публікації, які здійснюють спробу по новому оцінити реалії періоду 1920 – 30-х рр., політику «українізації» і діяльність інтелігенції. Новаторами в питаннях присвячених «українізації» були В. Лозицький, Я. Дашкевич, В. Чехов, Н. Горбач. Паралельно з'являється значна кількість праць які висвітлюють суспільно-політичне та культурне життя 1920-30-х років та діяльність інтелігенції. Характерною ознакою досліджень цього періоду є акцентування на сталінських репресіях. Сюди можна віднести роботи Г. Касьянова і В. Даниленка [41], Ю. Шаповала [111], Д. Табачника і О. Сидоренка [101]. Дослідження цього періоду намагаються заповнити «білі плями» в історії, тому для більшості робіт характерний фактографічний підхід. Тим не менш ці дослідження сприяли деідеологізації історіографії, висвітлили

«білі плями» і створили базу для майбутніх ґрунтовних досліджень проблем діяльності інтелігенції, їх ставлення до влади та проведення політики українізації.

Подальший розвиток вивчення радянської «українізації» та ролі і місця інтелігенції в житті УСРР сприяло утворення незалежної України. У 1990-х роках з'явилися видання, які вирізняються об'єктивністю та аналітичним підходом. Такою є спільна монографія В. Даниленка, Г. Касьянова та С. Кульчицького «Сталінізм на Україні в 20 – 30-ті роки» [41]. Автори здійснили ґрунтовний аналіз українського культурного процесу 1920 – 30-х років, висвітлили питання пов'язані з розвитком національної культури, продемонстрували механізми репресій проти української інтелігенції, яка вважалася загрозою для централізаційних напрямів політики радянської влади.

Детально надано соціальну характеристику інтелігенції в монографії Г. Касьянова «Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля» [39]. Автором також проаналізовано місце інтелігенції в тогочасному суспільно-політичному житті, окреслено окремі соціально-політичні моменти ролі інтелігенції в українізаційних процесах.

Переоцінка явищ періоду українізації була здійснена в монографії Ю. Шаповала «Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії» [111]. Ю. Шаповал досліджуючи долі українських інтелектуалів і партійних діячів, одним з перших дав об'єктивну оцінку ролі Лазаря Кагановича в політиці українізації. При цьому сформувавши спірне твердження, що призначення Л. Кагановича на посаду генсека ЦК КП(б)У в цілому позитивно вплинуло на процес «українізації», так як на відміну від своїх попередників Е. Квірінга та Д. Лебеда, він не сам володів українською мовою, але й примушував інших партійців до цього. Стосовно питань «українізації» і діяльності інтелігенції Ю. Шаповал торкається у своїй праці «Україна ХХ ст.: Особи та події в контексті Великої історії» [112].

Велику цінність являють також публікації, присвячені «українізації». Значну увагу політиці радянської «українізації» приділили такі дослідники як

В. Даниленко [29, 30], Я. Верменич [9-11], П. Бондарчук [6], С. Кульчицький [57]. Наприклад В. Даниленко досліджуючи передумови, перебіг і згорання радянської українізації, подає всебічний аналіз цієї політики. Дослідник взагалі ставить під сумнів доречність використання терміну «українізація» для опису процесів дерусифікації в УСРР у 1920-і – на початку 30-х років.

С. Кульчицький в своїй праці «Зміст радянської українізації 20-х років» [57] одним з перших звернув увагу на роль суб'єктивного фактора в українізації. Він дійшов висновку, що українізація була потрібна Сталіну для того, щоб залучити на свій бік українську інтелігенцію у боротьбі за владу.

Проблемне питання походження і змісту поняття «українізації» було поставлено у статті Д. Бачинського та Я. Верменича [12]. Дослідники зазначали, що не дивлячись на цілі які ставило перед собою радянське керівництво, політика українізації в цілому сприяла зміцненню національних еліт і створенню основи для формування національних інтересів.

Питання національно-культурного розвитку на початок 1920-х рр. були актуалізовані в брошурі П. Бондарчука «Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років» [6]. Дослідник також проаналізував причини «українізації» і напрямки її впровадження.

Сучасний період історіографії характеризується інноваціями в питаннях дослідження національної інтелігенції. Історики все більше звертають увагу на різні аспекти діяльності української інтелігенції, включаючи її роль у національному відродженні, культурному розвитку, соціальних і політичних процесах. Також все частіше використовують інноваційні методи дослідження, такі як гендерний аналіз, мікроісторія, історична соціологія. Це дозволяє повному поглянути на роль української інтелігенції в історії України.

Так наприклад аналізу взаємовідносин інтелігенції і влади присвячено серію статей В. Шейко [116 - 118], де на основі архівних та фактографічних матеріалів, здійснено аналіз ставлення української інтелігенції до радянської влади в залежності від політики яку проводив радянський уряд.

Чільне місце в дослідженні взаємин інтелігенції з владою у 1920-ті рр. займають публікації О. Коляструк [42; 43]. Авторка проводить аналіз політики радянської влади стосовно української інтелігенції виокремлюючи «жорстку» і «м'яку» лінії здійснення політики. Загалом вона зазначає, що на початковому етапі існування Радянського Союзу, політика уряду спрямовувалася на приборкання інтелігенції і використання її потенціалу для впровадження «соціалістичного» будівництва. Однак боротьба між інтелігенцією і владою точилася на різних етапах змінюючи лише форму від завуальованому до відкритого протистояння.

Іншим сучасним дослідником проблемних питань у стосунках української інтелігенції з радянською владою в період українізації є Д. Бачинський [2; 3], який на основі архівних даних стверджує, що в різний період ставлення інтелігенції до влади було неоднорідне. Так в період непу та «українізації» радянська влада змогла привернути на свою сторону значну частину інтелігенції, проводячи досить «ліберальну» політику стосовно неї. Однак в кінці 1920-х – початку 30-х рр. радянське керівництво трансформує свою політику щодо інтелігенції в бік ліквідації демократичних проявів, що негативно вплинуло на взаємини інтелігенції з владою.

Упродовж 1990-х років питання історії української інтелігенції в період «українізації» 1920-х років відобразилося в ряді дисертацій. На нашу думку, важливою є робота В. Масненка [66] де автор приділяє значну увагу аналізу суспільно-політичних позицій літературної інтелігенції зазначеного періоду. Ще одним важливим дисертаційним дослідженням є праця М. Кузьменко [56], де дослідник розглядав специфіку адаптації так званої дореволюційної інтелігенції до нових політичних умов. Певну цінність становить дисертаційне дослідження О. Тарапон [100] де крізь призму політики українізації досліджується феномен творчої інтелігенції України 20-х років, розглядається вклад літературних та мистецьких діячів зазначеного періоду в сферу духовного надбання українського народу.

Значний вклад в дослідження політики українізації та взаємозв'язків української інтелігенції з радянською владою був здійснений зарубіжною історичною наукою. Передусім дослідженням даної проблеми займалися українські емігранти та західноукраїнські дослідники. Відомими авторами даної проблематики були М. Галій [17], С. Сірополко [89], Р. Смаль – Стоцький [94]. Однак переважна частина праць довоєнного періоду мали низький рівень об'єктивності, акцентуючи увагу на антиукраїнських аспектах політики яку провадив радянський уряд.

Зарубіжна історична наука охоплювала різні аспекти життя в СРСР, у тому числі розвитку політичної системи та національної політики уряду. Протягом 40-80-х рр. зарубіжна історіографія з перелічених проблем була представлена працями Р. Конквеста [54], С. Підгайного [83], В. Наддніпрянца [72], І. Майстренка [68], Д. Мейса [71], які вирізнялися теоретико-методологічними підходами, джерельною базою, але стосувалися українського суспільства 20-30-х рр. та інтелігенції зокрема. Зарубіжна україністика зосереджувалася переважно на проблемах «українського націонал-комунізму», політичного терору, історії партії боротьбистів, а більшість закордонних авторів, посиляючись на радянських істориків та зарубіжних дослідників з українських політичних студій, відтворювали переважно факти і події без суттєвих концептуальних пошуків.

Отже, питання української інтелігенції в період «українізації» 1920-х рр. є детально дослідженим лише в окремих її аспектах. Однак майже не вивченою залишається дослідницька проблема ставлення української інтелігенції до радянської влади в період «українізації».

1.2 Джерельна база

Джерельну основу роботи складає масив опублікованих матеріалів до яких можна віднести документи держаних органів як центральної влади в Москві так і республіканського значення, документи громадських і політичних

організацій, щоденники та мемуари безпосередніх учасників подій 20-х поч. 30-років. Таким чином джерелознавчою базою дослідження виступають джерела документального та нарративного характеру.

До першої групи можна віднести різноманітні збірки документів партійних органів і громадських організацій. Серед них – постанови, рішення й резолюції партійних пленумів, з'їздів, поточна документація ВКП (б) і КП(б)У [52 – 53].

Важливе значення для дослідження мають документи Комуністичної партії, це пов'язано з тим, що у політичній системі Радянського Союзу ВКП (б) сконцентрувала усю повноту влади, замінюючи органи державного управління. Саме рішення центральних партійних органів проголошували основні вектори політики стосовно інтелігенції. Конкретні відомості про життя та діяльність інтелігенції містяться у фондах міських, окружних та обласних комітетів КП(б)У [52 – 53].

Також немаловажним джерелом є праці відомих діячів Комуністичної партії, які займали найбільш високі посади: В. Леніна, Й. Сталіна, Х. Раковського, Л. Кагановича тощо. Подібно до документів ВКП(б) цю категорія джерел за своїм значенням можна порівняти із законодавчими актами, тому що автори висловлювали не тільки власне бачення державно-партійної політики щодо української інтелігенції, але своїми роботами брали участь у формуванні цієї політики [60].

Ще однією складовою джерельної бази є державні законодавчі акти. Наприклад Конституція СРСР за редакцією 1924 року взагалі не визнавала інтелігенцію, вважаючи її другорядною групою у порівнянні з робітниками та колгоспним селянством в соціальній структурі радянського суспільства [78]. Серед інших типів нормативно-правових актів варто виокремити постанови Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів СРСР, Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР [39; 40; 43]. Всі ці нормативно-правові акти визначали соціально-правовий статус та регламентували діяльність інтелігенції. Значну

кількість актів органи законодавчої та виконавчої влади приймали на основі постанов Комуністичної партії. Таким чином значна частина нормативно-правових актів мала лише функцію легітимізації на державному рівні рішень керівництва ВКП(б).

Варто виокремити також групу джерел, що становлять опубліковані вченими матеріали різноманітних керівних органів, що здійснювали контроль над інтелігенцією передусім це Українське товариство працівників науки і техніки зі сприяння соціалістичному будівництву (УТОПНІТСО), Всеукраїнська рада професійних спілок (ВУРПС), Всеукраїнська асоціація інженерів (ВУКАІ), Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) тощо. Даний пласт джерел надає унікальну інформацію про чисельність, соціально-демографічний склад, громадську та виробничу діяльність, рівень та якість життя української інтелігенції [2; 3; 40].

Для висвітлення процесу згортання українізації та долі інтелігенції залучені такі джерела, як архівно-слідчі справи репресованих українських інтелігентів. Дослідження матеріалів слідства дозволяє визначити механізми фабрикації справ та розгортання терору проти української інтелігенції, та визначити основні форми опору, до яких вдавалися арештовані фахівці [41].

Крім того важливим джерелом виступають періодичні видання 1920 – 1930-х років. Державні установи як центральні, так і місцеві друкували часописи «Вісті ВУЦВК», «Більшовик України», «Комуніст» та ін. Часто в тогочасній пресі друкувалися статті, які висвітлювали хід українізаційних процесів в інтелігентському середовищі, дискусії стосовно «українізації», роль представників інтелігенції у формуванні української культури. Безсумнівну цінність дана група джерел становить першочергово через досить точну передачу громадської атмосфери того часу, періодика допомагає зрозуміти її специфіку. Однак дана група джерел не є об'єктивною через політико-пропагандистську роботу серед трудящих мас, а також інтелігенції, яку провадили державні органи влади і саме тому вона потребує критичного підходу.

У роботі також використовуються джерела мемуарно-епістолярного характеру. Адже настрої української інтелігенції, її постійний пошук ідейно-мистецьких та культурних орієнтирів, невдоволення обмеженням громадсько-культурного життя знайшли відлуння у щоденникових записах, спогадах, та особистому листуванні інтелігенції [19; 34; 91].

Таким чином, основною складовою джерельної бази дослідження ставлення української інтелігенції до радянської влади в період 1920 – поч.30-х років стали матеріали документів партійних органів і громадських організацій, документи та праці відомих діячів Комуністичної партії, законодавчі акти, матеріали різноманітних керівних органів, профспілок, література мемуарно-епістолярного характеру учасників тих подій а також періодичні видання зазначеного періоду. Залучення вказаних джерел дало змогу досягти поставленої мети дослідницької роботи.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження теми

Поставлена мета і завдання кваліфікаційної роботи визначили сукупність використаних методів, які в собі несуть основні принципи наукового пізнання. Передусім це принцип історизму, об'єктивності, достовірності, системності та всебічності.

В основі принципу історизму закладено розуміння реалій та специфіки історичного періоду який досліджується, аналіз процесів та явищ у конкретних умовах їх існування. Врахування цього принципу дозволяє аналізувати історичні події в контексті їх розвитку. Залучення цього принципу передбачає вивчення ставлення інтелігенції до влади у всій сукупності політичних та соціально-економічних відносин, що склалися в країні протягом періоду «українізації» 1920-х – поч. 30-х років. Саме дотримання принципу історизму дало змогу виявити взаємозв'язок між політикою радянського керівництва і ставленням української інтелігенції до нього.

Зважаючи на значний рівень політизованості теми радянської «українізації», провідне місце займав принцип об'єктивності, використання якого передбачало критичний аналіз та відмову від оцінок та інтерпретацій причин, процесу та наслідків політики «українізації», виключення суб'єктивного фактору ставлення дослідника до цих процесів, дослідження трансформації ставлення української інтелігенції до влади у всій її складності, контраверсійності. Здійснення цього принципу передбачало аналіз різноманітних типів джерел в тому числі і особистісного походження, що характеризувалися високим рівнем суб'єктивності, їх порівняння, що дало змогу створити об'єктивну картину тогочасної реальності в якій опинилася українська інтелігенція.

Теоретико-методологічні основи дослідження теми передбачають використання принципу всебічності, який потребує встановлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків предмета дослідження. Беручи до уваги цей принцип було розглянуто динаміку становлення ставлення української інтелігенції до влади та контекст в якому воно формувалося. Також вдалося простежити вплив внутрішньої політики радянського керівництва на трансформацію стосунків із українською інтелігенцією.

Метою та завданням дослідження було визначено комплекс методів, що застосовувалися при виконанні дослідження. До них можна віднести загальнонаукові, спеціально-історичні та конкретно-історичні методи.

Методи загальнонаукового дослідження тобто аналіз, синтез, історичний та логічний методи залишалися актуальними протягом всього дослідження. Їх використання сприяло формулюванню узагальнення, висновків та аргументації. За допомогою історичного методу ми мали можливість проаналізувати розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою їх об'єктивного висвітлення. Задля структурування наукового матеріалу та роботи загалом було використано логічний метод.

Спеціально-історичні методи використовувалися в залежності від етапу роботи. На етапі пошуку застосовувалися джерелознавчі методи передусім

пошуку, фільтрації джерел, встановлення їх об'єктивності. В роботі з джерелами використовувався герменевтичний аналіз. Метод періодизації дав можливість виокремити різні етапи формування ставлення української інтелігенції до радянської влади та пов'язані з цим суспільно-економічні і політичні події.

Значну роль у ході дослідження відіграв конкретно-історичний історико-порівняльний метод, за допомогою якого ми провели аналіз документів центральної та місцевої влади, а також щоденників та листів учасників тих подій, дав можливість прослідкувати зміну настроїв в середовищі української інтелігенції.

Протягом наукового дослідження було залучено і метод термінологічного аналізу. Передусім було проаналізовано сам термін «інтелігенція» визначено смислове наповнення терміну «українська інтелігенція». Також в роботі зустрічається використання специфічних радянських термінів які стосувалися інтелігенції: «стара інтелігенція», «спец», «спецеїдство». Використання цих термінів для висвітлення мети дослідження потребувало їхньої інтерпретації та звільнення від ідеологізації.

Отже, варто зазначити, що окрім загальнонаукових та виключно історичних методів дослідження, метою та завданням роботи потребувалося використання певних специфічних, міждисциплінарних методів. Залучені до дослідження концептуальні підходи, а також принципи та методи наукового пізнання дозволили досягти поставленої мети та виконати визначені дослідницькі завдання.

Висновок до розділу 1

Таким чином на основі вищезазначеного можна зробити певні висновки. Загалом історіографію зазначеної проблематики можна поділити на декілька періодів: перший етап – 1920-і – початок 30-х рр., другий – середина 30-х – середина 50-х рр., третій – кінець 50-х – середина 80-х рр., четвертий – кінець

80-х – 1990-і рр. і п'ятий кінець 90-х – сучасність. Дослідженням тематики займалися переважно українські вчені, однак значний вклад здійснили діаспорні та зарубіжні дослідники. Проведений аналіз сукупності вітчизняної та зарубіжної історіографії дає підстави зазначати, що загальні питання української інтелігенції в період «українізації» 1920-х – поч. 30-х рр. є добре дослідженими. Однак досить фрагментарно висвітлено питання, що стосуються ставлення української інтелігенції до радянської влади в зазначений період. Отже є потреба здійснення комплексного аналізу та висвітлення періоду радянської «українізації», діяльності української інтелігенції в українізаційних процесах та відображення її ставлення в цей період до радянської влади.

Джерельна база обумовлена специфікою теми дослідження і основною її складовою стали матеріали документів партійних органів і громадських організацій, документи та праці відомих діячів Комуністичної партії, законодавчі акти, матеріали різноманітних керівних органів, профспілок, література мемуарно-епістолярного характеру учасників тих подій а також періодичні видання зазначеного періоду. У процесі аналізу цих історичних джерел було визначено специфіку роботи з ними для гарантування об'єктивності наукового дослідження.

Методологія дослідження означена особливостями тематики. Вона ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності та всебічності. Керуючись цими принципами ми використали загальнонаукові, спеціально-історичні та конкретно-історичні методи. Окрім того значну частину в дослідженні займає історико-порівняльний метод. Зважаючи на це, ми вважаємо залучені нами методологічні і концептуальні підходи та принципи наукового пізнання повною мірою дозволили досягти поставленої мети та виконати поставлені дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ 2.

УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ТА ЇЇ СТАВЛЕННЯ ДО РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ЧАСИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ»

2.1 Поняття «українська інтелігенція» в науковій літературі

Перш ніж досліджувати питання щодо української інтелігенції варто визначитися з сутнісним наповненням цього поняття.

Енциклопедія сучасної України, визначає поняття інтелігенції, як соціальної групи осіб, професійно зайнятих розумовою працею. Це поняття вперше було вжито у Польщі на поч. ХІХ ст. на позначення самовизначеної групи осіб із певним суспільно-політичними зацікавленнями, але найбільш поширене та вивчене в Російській імперії, де воно завжди включало опозицію, а то й вороже ставлення до уряду [8]. Цікавим є визначення інтелігенції в енциклопедії історії України де П. Голубицький означають її як: верству людей, представники якої професійно займаються розумовою, передусім творчою, працею, розвитком та поширенням культури. А також інтелігенція як представник духовного проводу народу [21].

Оксфордський словник визначає дефініцію «інтелігенція» як людей в країні чи суспільстві, які мають високу освіту і цікавляться культурою, політикою, літературою тощо [79].

На думку А. Коліна інтелігенція це статусний клас, що складається з людей суспільства з університетською освітою, які займаються складною розумовою працею, за допомогою якої вони критикують, формують і керують політикою, та культурою суспільства в якому вони живуть; як така, інтелігенція складається з науковців, академіків, викладачів, журналістів і літературних письменників [80].

У «Філософському словнику» за редакцією В. Шинкарука інтелігенція виступає як соціальна група, яка складається з осіб, професійно зайнятих

розумовою працею (науковці, інженери, вчителі, лікарі, працівники державного апарату, митці, техніки тощо) [108, с. 245]. У «Соціологічному енциклопедичному словнику» за редакцією Г. Осипова приводиться декілька визначень цього поняття: по-перше інтелігенція визначається як сукупність людей, зайнятих розумовою працею; соціальний прошарок людей, професійно зайнятих кваліфікованою розумовою працею, які володіють необхідною для цього спеціалізованою освітою. В залежності від соціальних функцій, які вони виконують і типу освіти В. Осипов розрізняє інтелігенцію науково-технічну, інженерно-технічну, гуманітарну, військову, медичну, художню, педагогічну тощо. По-друге інтелігенція – це сукупність людей з вищою освітою; інтелектуал [97, с. 155]. Таким чином можна об'єднати інтелігенцію за такими ознаками, як освіченість, професійна та творча діяльність, здобуття фаху тощо.

У Політологічному енциклопедичному словнику інтелігенція визначається як соціальний прошарок суспільства, професійно зайнятий розумовою (здебільшого складною, висококваліфікованою, творчою) працею, розвитком та поширенням культури у суспільстві. Особливостями інтелігенції названа її ідеологізованість, індивідуалізм похідна від індивідуалізму загострена любов до свободи, потяг до незалежності, підвищене почуття особистої відповідальності, небайдуже ставлення до людей [55, с. 262].

Поряд з визначенням інтелігенції як соціальної групи або прошарку наводяться й інші поняття. Так наприклад у «Філософському словнику соціологічних термінів» за редакцією В. Андрущенка інтелігенція постає як соціальний прошарок суспільства, конгломерат людей, професійно зайнятих розумовою, як правило складною, висококваліфікованою або ж творчою працею, розвитком та поширенням культури в суспільстві [107, с. 337].

Окрім цього соціологи виокремлюють інші характерні ознаки інтелігенції. Як зазначає Г. Соколова інтелігенції притаманна внутрішньо-групова неоднорідність, схильність до антагонізму, індивідуалізм, прояв власної індивідуальності всередині групи, прояв власної особистості, потяг до незалежності. Вона окреслює поняття інтелігенції як соціального прошарку

людей зайнятих професійно розумовою переважно складною працею і які мають, здебільшого вищу освіту [95].

Також І. Кондаков виділяє і соціальні функції інтелігенції, що полягають у створенні та поширенні знання та культури. Так наприклад в культурологічній енциклопедії пропонується таке визначення інтелігенції: соціальний прошарок освічених людей, професійно зайнятих складною розумовою як правило інтелектуальною працею [47, с. 255]. Можна погодитися з думкою І. Горбової, що окрім освіченості, професіоналізму, інтелектуальної діяльності тощо інтелігенцію наділяють активною громадянською позицією, соціальною компетентністю, здатну творити, поширювати та зберігати національні культурні цінності та традиції [20, с. 215].

Загалом існує безліч підходів до визначення як самого поняття інтелігенції, так і осіб, яких можна віднести до інтелігенції. Однак в науковій літературі ці підходи об'єднуються у дві групи – соціологічну (соціально-економічну) та культурологічну (соціально-філософську). Між представниками яких ведуться досить активні дискусії. З точки зору соціологічного підходу, інтелігенція – це соціальна група, представники якої зайняті розумовою працею, розвитком і розповсюдженням культури, зазвичай мають вищу освіту. Дефініції визначень здебільшого стосуються того, де саме вони працюють і яку освіту мають. Натомість в рамках культурологічного підходу, до інтелігенції зараховують всіх, кого можна вважати моральним еталоном суспільства, незалежно від їх соціальної приналежності [106, с. 21].

Сучасна гуманітарна наука визначає інтелігенцію як категорію людей, спосіб життя яких визначений гармонійною єдністю особистого та суспільного, зумовленого високим рівнем самосвідомості, тотожній об'єктивним закономірностям існування суспільного буття, починаючи від народного і закінчуючи загальнолюдським. Такий рівень самосвідомості забезпечується якісною соціально-гуманітарною освітою, в основі якої розуміння людини і як природно-соціальної, і як соціально-природної істоти. При цьому слід брати до уваги, що якісною є та освіта, яка дає людині розуміння, з одного боку,

вродженого їй природно-біологічного потенціалу, з другого, того, що цей потенціал має актуалізуватись у тих формах соціальності, які актуалізують і розвивають потенції, оскільки вони, як закони буття конкретної людини, мають всезагальний статус, тобто відображають суспільний загал як певну соціально-духовну цілісність [35, с. 83].

З початку дев'яностих років ХХ ст. у поглядах на інтелігенцію, але не в її сутності, і в підходах до її інтерпретації відбулися істотні зміни. У матеріалах сучасних досліджень часто розмежовуються поняття «інтелігенція» та «інтелігентність». Більшість сучасних дослідників розглядають інтелігенцію як соціальний прошарок, який характеризується певним характером праці та рівнем освіти, з чим не можна погодитись, адже у такому руслі інтелігент прирівнюється до інтелектуала. На думку В. Косенка, феномен інтелігентності, органічно поєднуючи об'єктивне та суб'єктивне, відноситься не лише до сьогодення, а, швидше, – до майбутнього [48, с. 52].

Значні відмінності між вітчизняними реаліями та західною культурою в значній мірі вплинули на специфіку становлення та розвитку української інтелігенції. Додатково слід враховувати економічні та політичні обставини, оскільки саме в українській культурі інтелігенція стала аналогом глобального терміну «інтелектуал». Не просто його аналогом, а реальною альтернативою. Як вважає В. Косенко це – два різні, багато в чому протилежні, шляхи: залученість до усієї духовної та культурної спадщини свого народу – у вітчизняному підході; максимально автономізований саморозвиток (у відповідності до нині модного терміну «суспільство атомізованих індивідів») – на Заході. А також: безпосереднє, на противагу опосередкованому, залучення до власного народу, своєї країни. Співвідчуття та співпереживання, постійна невдоволеність собою, пошук шляхів подолання негативних явищ, сердечне та повне розділення радості [48, с. 53].

Саме тому поняття українська інтелігенція можна тлумачити як соціальну верству людей, представники якої професійно займаються

інтелектуальною та творчою працею, розвитком і поширенням культури, а також є представниками духовного проводу українського народу.

Становлення інтелігенції є відповіддю на соціальне замовлення, що виражається у потребі людства в людині. Інтелігент, як і людина взагалі, не народжується, а постає, твориться у процесі залучення до історичного досвіду людства, у кожному окремому акті взаємодії з іншими людьми. У постійній та безперервній творчості полягає сутнісна основа буття інтелігенції. Творчість інтелігенції проявляється також і у самотворенні: в індивідуальному зрізі ідеалу калокагатії як втілення єдності істини, добра та краси, усебічному розвитку інтелектуальних, етичних та естетичних якостей людини [48, с. 56].

Українська національна інтелігенція на рубежі XIX–XX ст. формувалася майже виключно за рахунок людей з гуманітарною освітою. Ця обставина зумовила ще одну якість української інтелігенції: вона на поч. XX ст. перетворилася на інтелектуально-політичну еліту, очоливши політичний провід нації сформувавши велику кількість політичних партій в Україні. Всі ці партії були типово інтелігентськими угрупованнями літераторів, публіцистів, науковців, студентів, земських службовців і вчителів [85].

Як зазначає А. Лой, в радянський період поняття «інтелігенція» характеризували як «прошарок» між головними антагоністичними класами, який був позбавлений класового інтересу й вимушений схилитися у бік панівного класу [62, с. 10]. Загалом за даними перепису населення 1926, в УСРР налічувалося близько 207,9 тис. представників інтелігентських професій в тому числі 44,7 тис. керівного персоналу промисловості й транспорту, будівництва, державних установ; 11,6 тис. священнослужителів. Наприкінці 1920-х рр. «стара» українська інтелігенція складала 2/3 загалу інтелігенції. Потреби прискореної індустріальної модернізації спричинили масову пришвидшену підготовку інженерно-технічної та культурно-освітньої, так званої нової інтелігенції [86]. Протягом 1920-1930-х років в Українській Радянській Республіці головна роль інтелігенції полягала не лише в обслуговуванні державних, партійних, освітніх та господарських структур і наданні

різноманітних послуг, але й у створенні культурних цінностей. Протягом короткого періоду «українізації», українська інтелігенція виходила за межі офіційної політики і стимулювала реальне національне відродження в 1920-х та на початку 1930-х років, що заповнило численні прогалини в українській культурі і піднесло її на вищий рівень. Одночасно інтелігенція залишалася також основним споживачем культурних цінностей.

Отже, в науковій літературі існує велика кількість тлумачень поняття інтелігенція. Загалом інтелігенцію визначають як соціальну групу або прошарок, яка професійно займається розумовою працею, відповідно до поняття українська інтелігенція додається розуміння її представників як духовного проводу українського народу. В залежності від сфери освіти або сфери діяльності виділяють інтелігенцію гуманітарну, технічну, культурну, військову тощо. До основних ознак інтелігенції належать освіченість, професійна і творча діяльність, громадська активність, здатність творити, поширювати та зберігати національні культурні цінності та традиції. В українській культурі поняття інтелігенція набуває своєї особливої інтерпретації і значення з середини XIX ст. Основними рисами, які характеризують українську інтелігенцію є: освіченість, соціальна відповідальність, національна свідомість, громадянська та культурна активність. В 20-х рр. XX ст. українська інтелігенція була представлена в усіх сферах професійної діяльності, але найбільше її було саме в гуманітарній галузі, відповідно вона і мала реалізувати політику «українізації» в радянській Україні.

2.2. Радянська політика щодо української інтелігенції у 20 – поч. 30-х рр. XX ст.

Після утвердження радянської влади в Україні гостро постало питання відбудови господарства та культурного розвитку. Для вирішення цих завдань потрібні були кваліфіковані спеціалісти - інженери, лікарі, вчителі, організатори виробництва. В силу різних обставин вирішення даної проблеми

було досить складним для нового керівництва. По-перше, як зазначає Д. Бачинський, значна частина інтелігенції, що проживала в Україні, не сприйняла ідей соціалізму. Вона вітала «Лютневу революцію», однак не сприйняла «Жовтневу». Росіяни підтримували переважно російські партії, зокрема кадетів, есерів, октябристів, чорносотенців, тоді як українці були опорою українським національним партіям. Обидві національні групи, як росіяни, так і українці у своїй більшості по відношенню до більшовиків були негативно налаштовані. По-друге, інтелігенція, як соціальна верства, була нечисленна. В УСРР на початок 1920-х рр. в сфері розумовою праці було зайнято лише близько 200 тис. чоловік. Це становило близько 0,7% населення України [2, с. 107].

Отже, на початку 20-х років в Україні існувала незначна група інтелігенції, більшість з якої була аполітичною або негативно ставилася до більшовицької влади. Тому залучення інтелігенції до підтримки радянської влади мало важливе значення для консолідації влади більшовиків в Україні. Відзначаючи цінність використання спеціалістів, В. Ленін писав: «Питання про буржуазних спеціалістів стоїть в армії, в промисловості, кооперативах, стоїть скрізь. Це дуже важливе питання перехідного періоду від капіталізму до комунізму. Ми можемо побудувати комунізм тільки тоді, коли засобами буржуазної науки і техніки зробимо його більш доступним масам. Інакше побудувати комуністичне суспільство не можна» [60].

Одним з основних методів цього «використання» вважалося саме «революційне насильство». М. Бухарін у своїй книзі «Економіка перехідного періоду» підкреслював, що на першій фазі свого панування пролетаріат мав супротивну силу в особі технічної інтелігенції й інтелігенції взагалі: інженери, техніки, агрономи, зоотехніки, лікарі, професори, адвокати, журналісти, учительство у своїй більшості тощо. «Само собою зрозуміло, – виводив він звідси висновок, – що скільки-небудь планомірно, суспільно доцільно використати ці сили неможливо без примусового тиску» [7, с. 75]. Цю ідею підтримував і В. Ленін, але водночас він зауважував, що одним насильством

неможливо змусити працювати цілу верству, до насильства потрібно додати організованість, дисципліну і моральну перевагу пролетаріату. Він же пропонував «старий», «буржуазний», за його визначенням, шлях залучення найбільш кваліфікованої інтелігенції - за високу порівняно з робітниками плату [40, с. 136].

Керуючись ленінськими вказівками, організації КП(б)У вживали відповідних заходів по залученню інтелігенції до соціалістичного будівництва. У квітні 1921 р. ЦК КП(б)У направив в партійні організації циркуляр «Про залучення і використання спеціалістів», в якому зазначалося, що відбудова господарства потребує спеціальних знань, тому лояльні кадри спеціалістів повинні бути прийняті пролетаріатом в його лави, ті, що вагаються, теж повинні бути перетягнутими. Спеціалістам, які виступають проти радянської влади, вказувалось в циркулярі, немає місця в пролетарській державі і з ними повинна вестися нещадна боротьба. Одночасно вказувалось на припинення необумовлених арештів і акцентування уваги на матеріальних сторонах залучення спеціалістів [2, с. 108].

З весни 1921 р. у радянському керівництві взяла гору так звана «м'яка» лінія стосовно інтелігенції. Суть цієї, за висловом А. Луначарського, «культурної політики» виразилась у обмеженні цензури, наданні можливості працівникам розумової сфери публічно висловлювати свої погляди, врешті у заявлених намірах боротьби зі «спецеїдством» тощо. Партія і радянська влада надавали інтелігенції можливість вільно виражати свої погляди, якщо вони «напрямку» не торкались інтересів радянської влади тобто не мали «підбурювального характеру» [63, с. 3]. Директива політбюро РКП(б) від 18 грудня 1921 р. рекомендувала «в інтересах більш повного використання культурно-інтелектуального потенціалу інтелігенції надати їй більш широкі можливості діяльності у загальнокультурному напрямку» [52]. Але інтелігенція мала бути відлученою від політики, щоб не загрожувати утвердженню ідеологічного монополізму нової влади. Тому центр ваги у взаєминах з

інтелігенцією був перенесений з репресій на ідеологічну роботу з нею [43, с. 168].

Влітку і восени 1921 р. було прийнято низку декретів і спеціальних рішень РНК РСФРР і РНК УСРР про покращення матеріально-побутових умов життя і діяльності інтелігенції, а також створено у зв'язку із цим спеціальні організації – ЦЕКУБУ (Центральна Комісія покращення побуту вчених) і ВУКСУ (Всеукраїнський комітет сприяння вченим). Як зазначає дослідниця О. Коляструк, практика масового виселення працівників розумової праці з їх помешкань у 1917 – 1920 рр. призупинялась, були проголошені перші укази про денационалізацію житла в особливих випадках [43, с. 168].

У січні 1922 р. було ліквідовано Всеросійську надзвичайну комісію (ВНК), від якої потерпали інтелігенти, але практика репресій не відкидалась назавжди, оскільки її повноваження перейшли до Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ). В напрямку ліберизаційних заходів передбачалось розширити радянську періодику не партійно-політичними виданнями, переорієнтувавши газету «Вісті ВУЦВК» і створивши спеціальний журнал за допомогою співпраці з інтелігенцією. В результаті у 1923 р. було створено літературно-науковий місячник «Червоний шлях», де активно публікувалися роботи української інтелігенції протягом 20-х років [43, с. 169].

В УСРР дискусії стосовно політики і ролі інтелігенції в державі тривали у контексті розв'язання завдань партійного курсу коренізації. Започаткував політику коренізації Й. Сталін доповіддю «Про національні моменти в партійному і державному будівництві» [52] на XII з'їзді РКП(б) 23 квітня 1923 р. Як зазначає С. Кульчицький, Й. Сталін обґрунтовуючи необхідність коренізації вказував на дві обставини. По-перше, - на кількісне співвідношення між великоросами та пригнобленими раніше національностями у населенні Радянського Союзу. Воно становило близько 75 млн. осіб проти 65 млн. Багатонаціональний характер країни зобов'язував керівників правлячої партії здійснювати політику, яка мала відповідати інтересам неросійського населення. По-друге, Сталін вказував на небезпеку, яка виникла, на його думку, при

переході до мирного будівництва в умовах непу [57, с. 67]. «У зв'язку з непом, — зазначав він, — у внутрішньому нашому житті народжується нова сила — великоруський шовінізм, який гніздиться в наших установах, який проникає не тільки в радянські, але й у партійні установи, який бродить по всіх кутках нашої федерації і веде до того, що коли ми цій новій силі не дамо рішучої відсічі, коли ми її не підсічемо в корені, — а непівські умови її вирощують, — ми ризикуємо опинитися перед картиною розриву між пролетаріатом колишньої державної нації і селянами раніше пригноблених націй, що означатиме підрив диктатури пролетаріату» [52].

Основна мета політики коренізації була оголошена Сталіним у доповіді на XII з'їзді РКП(б) в таких словах: «Для того, щоб Радянська влада стала і для інонаціонального селянства рідною, необхідно, щоб вона була зрозуміла для нього, щоб вона функціонувала рідною мовою, щоб школи і органи влади будувалися з людей місцевих, які знають мову, права, звичаї, побут неруських національностей. Тільки тоді і тільки остільки Радянська влада, яка до останнього часу була владою руською, стане владою не тільки руською, але й міжнаціональною, рідною для селян раніше пригноблених національностей, коли установи й органи влади в республіках цих країн заговорять і запрацюють рідною мовою» [52].

На республіканських партійних конференціях, які передували з'їздам РКП(б), нерідко ставили проблеми, що входили до порядку денного з'їзду. У квітні 1923 р. VII Всеукраїнська партконференція заслухала доповідь заступника голови Раднаркому УСРР М. Фрунзе з національного питання. Однак основна полеміка розгорнулася між Д. Лебедем і Х. Раковським. С. Кульчицький зазначає, що Д. Лебедь стверджував, що російська мова і культура в Україні пов'язані з містом і за його словами «найпрогресивнішим» в суспільстві робітничим класом, а українська мова і культура — з селом і «відсталим» селянством. Звідси обов'язком членів КП(б)У, на думку Д. Лебеда, було сприяння «природному процесу» перемоги російської мови і культури. Аргументи секретаря ЦК були вагомими для переважної більшості делегатів

конференції. Серед них, як і в самій республіканській партійній організації, було обмаль українців [57, с. 68]. В свою чергу, Х. Раковський виступив надзвичайно різко. Він заявив, що радянська влада повинна переломити негативні процеси асиміляції, які заохочувалися державою в дореволюційну епоху. Як пролетаріат, що становить незначну кількість серед українського населення, зможе керувати селом, запитував він, коли Комуністична партія не має достатньої кількості людей, які знають мову села? Щоб мати вплив на село, треба розмовляти з ним його мовою, підсумовував він [13, с. 144].

Д. Лебедь мав немало однодумців в усіх національних республіках створюваного Радянського Союзу, і ЦК РКП(б) виокремив цю обставину в резолюції XII з'їзду з національного питання: «Союз Республік розцінюється значною частиною радянських чиновників у центрі і на місцях не як союз рівноправних державних одиниць, покликаний забезпечити вільний розвиток національних республік, а як крок до ліквідації цих республік» [52]. Таким чином заяви керівників партій про «рівноправність» і «вільний розвиток» були орієнтовані на подолання великодержавних настроїв серед партійно-радянських чиновників і переконування корінне населення в тому, що встановлена в національних регіонах СРСР влада не є окупаційною.

Українізація розгорталася досить повільними темпами. Того ж 1923 року. Х. Раковського було усунуто з посади голови РНК УСРР, тим часом було призначено Е. Квірінга який не сприяв пришвидшенню українізації. Становище змінилося, коли Е. Квірінг був відкликаний в розпорядження ЦК РКП(б), і на початку квітня 1925 р. в Харкові з'явилася на посаді генерального секретаря ЦК КП(б)У довірена особа Сталіна – Л. Каганович. У боротьбі за владу, яка точилася в Кремлі, генеральний секретар ЦК РКП(б) розраховував на підтримку українського суспільства. Л. Каганович мусив забезпечити таку підтримку, і тому дістав великі повноваження щодо проведення українізації максимально високими темпами [58, с. 145].

Як зазначає С. Кульчицький новий український генсек ретельно почав втілювати в життя постанову XII з'їзду РКП(б). Аби показати приклад, він

особисто почав вивчати українську мову. 30 квітня 1925 р. він створив Всеукраїнську комісію з українізації під своїм головуванням. Активним українізатором також став і Д. Лебедь, який з 1924 р. працював головою ЦКК КП(б)У і наркомом РСІ УСРР [58, с. 145].

Слушною є думка О. Колястрок, що українську інтелігенцію було спокушено національно-культурними перспективами політики українізації. Надія на еволюцію більшовизму була притаманна значній кількості задіяних в українізації інтелігентів передусім художньо-митецька і науково-освітня інтелігенція покладалась на можливість професійно служити національній ідеї в умовах проголошеної національної політики. На думку вченої саме у цей час «приручення» національної інтелігенції було найбільш результативним так як вона почала співпрацю з владою сподіваючись на зміни. Влада у цей час активно користувалася такими способи завоювання інтелігенції як її етатизація тобто одержавлення, радянізація, ідеологізація (більшовізація), уніфікація і колективізація інтелектуальної праці (деіндивідуалізація), денационалізація (неорусифікація) тощо [42, с. 126]

Використання офіційного курсу на коренізацію з метою поширення української мови і прискореного розвитку національної культури було заслугою порівняно незначної групи відповідальних працівників КП(б)У, яких називали націонал-комуністами. Вони мали здебільшого боротьбистське минуле тобто перебували в рядах Української комуністичної партії і гуртувалися навколо наркомів освіти О. Шумського (1924 – 1927 рр.) і М. Скрипника (з березня 1927 р.). Їхня культурницька діяльність спрямовувалася на дерусифікацію, завдяки чому отримала громадську підтримку. Такі представники національної інтелігенції, як М. Грушевський і С. Єфремов, які у минулому очолювали визвольний рух і будували демократичну державу українського народу, знайшли застосування своїм силам у галузі культури. Завдяки їхнім старанням були одержані вагомні здобутки у розвитку української освіти, науки, мистецтва та літератури [57, с. 70].

Наступним етапом в політиці радянської влади стосовно інтелігенції можна вважати початок політики індустріалізації, коли інтерес влади в стосунках з інтелігенцією перейшов від інтелектуально-світоглядної сфери у практично-прикладну. О. Коляструк відзначає, що приблизно з кінця 1925 р. інженерно-технічна інтелігенція почала отримувати від влади більше уваги порівняно з гуманітарною. По-перше, в той час актуалізувалися практичні цілі реалізації індустріалізації, по-друге, інженерно-технічна інтелігенція була більш безпечною, оскільки фахово не продукувала світоглядних ідей. Для працівників інженерно-технічної сфери створювались кращі матеріально-побутові умови, їх заробітна платня порівняно з гуманітаріями була значно вищою, велася рішуча боротьба з проявами «спецеїдства». У другій половині 1920-х рр. посилюється соціальне розшарування в інтелігентському середовищі, зумовлене формуванням адміністративно партійної номенклатури і «пролетарсько-селянських спеціалістів» [43, с. 172].

Слушною є думка Є. Костюка, що компартійна влада ініціювала процес входження старої, дореволюційної інтелігенції у радянський суспільно-політичний і соціально-економічний простір, що мало на меті формування інтелігенції нового типу повністю підконтрольної більшовицькій владі. Однією з основних умов успішного перебігу цих процесів було встановлення контролю над технічною інтелігенцією шляхом її залучення до підпорядкованих владі громадських організацій. Цих організацій було декілька: УТОПНІТСО (Українське товариство працівників науки і техніки зі сприяння соціалістичному будівництву), ВУКАІ (Всеукраїнська асоціація інженерів), різноманітні «добровільні товариства» технічного та науково-технічного спрямування. Найчисельнішими та найважливішими з-поміж громадських об'єднань, які консолідували у своїх лавах представників інженерно-технічної інтелігенції, були інженерно-технічні секції, які функціонували при професійних спілках [49, с. 211].

Перші інженерні секції (ІС) були створені навесні 1920 р. при профспілці працівників металургійної промисловості України. У грудні 1920 р.

було організовано орган управління інженерними секціями України – центральне бюро українських інженерних секцій. Однак активно діяти інженерні секції почали лише з грудня 1922 р., після Всесоюзного з'їзду інженерно-технічних працівників. Протягом 1922 – 1923 рр. подібні секції з'явилися при більшості профспілок виробничого спрямування. Організаційний період діяльності інженерних секцій тривав до вересня 1924 р., коли на Всесоюзному з'їзді інженерів і техніків було обрано Всесоюзне міжсекційне бюро інженерів і техніків (ВМБІТ). Рішенням з'їзду було ухвалено, що приймати до секцій можна не лише інженерів, а й техніків. Це спричинило зміну назви секцій тепер вони стали називатися інженерно-технічними (ІТС). У листопаді 1924 р. Другий Всеукраїнський з'їзд профспілки гірників прийняв рішення про необхідність створення всеукраїнського центрального керівного органу ІТС на території радянської України для координації роботи секцій різних галузевих профспілок. У червні 1925 р. на першому республіканському з'їзді інженерно-технічних працівників було обрано Всеукраїнське міжсекційне бюро інженерів і техніків (ВУМБІТ) [49, с. 211].

Для більш ефективного контролю над інтелігенцією також були утворенні профспілки, які об'єднували осіб, що займалися розумовою працею. Як зазначає Г. Шевчук у своєму дослідженні «Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 рр.»: «ЦК РКП(б) вважав, що найкраще залучати вчителів до суспільно-корисної праці через спілку Робос, і тому зобов'язав партійні організації вжити заходів для зміцнення профспілки...» [115, с. 251].

Проте на думку Г. Касьянова профспілкові об'єднання інтелігенції не повністю відповідали інтересам ВКП(б), оскільки в їхніх рядах могли перебувати особи, які були нейтральними або навіть вороже ставились до нової влади. У партії і суспільстві визрівало переконання, що докорінних успіхів у соціалістичному будівництві можна досягти шляхом саме форсованих методів. Ці настрої поширювалися не тільки на галузь економіки, а й на ідеологію. Зокрема, вважалося, що змінити світогляд старої інтелігенції і перевиховати її в дусі марксизму також можна в надзвичайно короткі терміни. Все це привело до

виникнення ідеї про створення під керівництвом партії громадської організації інтелігенції «на ідейній основі». І основу цієї організації мали скласти саме найбільш кваліфіковані спеціалісти та науковці старої школи, тобто висувалася своєрідна антитеза політичному нейтралізму, що розглядався вже як «прояв буржуазної ідеології» [40, с. 137].

Тому для політичного нагляду над інтелігенцією було утворено у жовтні 1927 р. Всесоюзну асоціацію працівників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву в СРСР (ВАРНІТСО). Я. Ряппо, заступник наркома освіти УСРР (1922-1928) писав, що створення ВАРНІТСО, позначилось початком боротьби з аполітичністю науки. В УСРР подібна організація під назвою Українське товариство працівників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву (УТОРНІТСО) була утворена у березні 1928 р. Вона ввійшла до складу ВАРНІТСО як колективний член. Серед організаторів і перших членів товариства були такі відомі вчені, як Д. Баталій, О. Палладій, Д. Граве, М. Яворський, О. Соколовський, Л. Писаржевський, М. Пакуль, П. Супруненко, К. Семінський, Б. Ніколаї, Л. Громашевський та інші [2, с. 111].

У прийнятому того ж року статуті зазначалося, що основним завданням УТОРНІТСО є «об'єднання всіх робітників науки і техніки, народного господарства і культурного будівництва, що стоять на ґрунті завоювань Жовтневої революції для сприяння соціалістичному будівництву в СРСР» [40]. Для досягнення цієї мети товариство зобов'язувалося вивчати і розробляти проблеми, пов'язані з соціалістичним будівництвом, зокрема, питання розвитку продуктивних сил, господарського та культурного будівництва, а також допомагати в підготовці молодих спеціалістів для науки і техніки, організувати лекції і доповіді з різних наукових та технічних питань. На відміну від загальносоюзного, статут УТОРНІТСО трактував членство в організації ширше. Зокрема, в ньому вказувалося, що членами товариства можуть бути «діячі науки, техніки, народного господарства та культурного

будівництва, що стоять на ґрунті завоювань революції, активно допомагають соціалістичному будівництву» [40, с. 141].

Історики зазначають, що популярність ВАРНІТСО, як в цілому в союзі, так і в Україні, зростала повільно. Яскраво виявлений політичний характер організації, її підпорядкованість партійним органам культурно-пропагандистському відділу ЦК, відсутність будь-якої свободи думок відштовхували від нього багатьох старих спеціалістів, що сумлінно працювали, але не хотіли втручатися в політику. Поряд з тими, було чимало тих, хто сумнівався в здатності ВАРНІТСО згуртувати інтелігенцію на основі участі в соціалістичному будівництві. В листі відомому медику Б. Збарському член ЦВ ВАРНІТСО голова УТОРНІТСО О. Палладін так характеризував ці настрої: «У ряду осіб в розмові закрадалися сумніви, чи не внесе це розколу в середовище наукових працівників, не відштовхне другу половину, чи не поставить це нашу групу в ізольоване становище з ворожим ставленням з боку інших як до привілейованої групи, чи не створиться в цій групі свого верховенства» [40, с. 141].

У квітні 1928 р. в Москві відбулась перша всесоюзна конференція ВАРНІТСО. Крім вирішення окремих питань науки, члени конференції продемонстрували готовність «не бути нейтральними» до «шахтинської справи». Було схвалено резолюцію, яка переповнена різкими випадками на адресу підсудних, і вказувала на підтримку її авторів організаторів судового процесу. Таким чином, вже з перших місяців існування товариство продемонструвало своє політичне обличчя [2, с. 111].

Серед першочергових завдань, які радянське керівництво визначило з перших років існування була проблема виховання нової інтелігенції згідно до більшовицької ідеології, щоб вона повністю була віддана радянській владі. Це завдання повинна була вирішити нова радянська школа. Нова система спеціальної освіти була вироблена ще в 1920 р. і остаточно затверджена на партійній нараді з питань народної освіти (грудень 1920 – січень 1921 р.). На нараді підкреслювалось, що реформа вищої школи повинна запроваджуватися

паралельно з її політичним завоюванням відповідним вихованням студентів і використанням вищої школи для того, щоб сформувати спеціалістів з колишніх робітників, особливо членів комуністичної партії [27].

Замість університетів, загальноосвітньої словесної вищої школи та інших спеціальних вищих навчальних закладів Наркомос УСРР запропонував організувати єдині інститути, як поєднання спеціальної освіти з освітою загальною, синтез науки з виробничою працею. Таким чином, на базі старих вишів, вчительських семінарій, вищих жіночих курсів було створено мережі інститутів народної освіти, народного господарства, медичні, сільськогосподарські, музично-драматичні навчальні заклади. До системи вищої освіти входили і технікуми. Не зазнали змін лише інститути індустріально-технічного напрямлення. Варто відзначити, що викладацький склад університетів зустрів дії, направлені на ліквідацію університетів, негативно. В свою чергу Я. Ряппо відзначав: «Університетські круги кваліфікували це як вандалізм, розруху і загибель культури» [2, с. 112].

Значну роль у політиці радянської влади щодо української інтелігенції відіграло утворення творчих об'єднань, які створювали можливість контролювати і розвивати роботу у цьому напрямленні. До таких організацій відносять об'єднання письменників, архітекторів, музикантів, художників тощо. Газета «Вісті ВУЦВК» від 3 січня 1923 р. так описувала завдання, поставлені перед спілкою селянських письменників «Плуг»: «Основною метою «Плугу» є об'єднання розпорошених досі селянських письменників, що ґрунтуючись на ідеї тісного союзу революційного селянства з пролетаріатом, ідуть разом з останнім до утворення нової соціалістичної культури й ширять ці думки серед селянських мас України без різниці національності. В основі своєї праці спілка ставить боротьбу з власницько-міщанською ідеологією серед селянства і виховання своїх членів, так і їхніми творчими зусиллями широких селянських мас в дусі пролетарської революції та притягнення їх до активної творчості в цьому напрямі» [115, с. 275].

Аналізуючи архівні документи Д. Бачинський визначає ще більш ідеологічне забарвлення в одному з документів мистецької спілки «Гарт» (звіт бюро ЦК «Гарту» про роботу з січня 1923 р. по червень 1925 р.), де вказується, що ця організація об'єднує пролетарських митців, які прагнуть «до створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури». Подібні завдання зустрічаються і в декларації музичного товариства ім. Леонтовича, де вказується, що ця інституція висуває гасло «Жовтень у музику». Навіть спрямування такого відомого у 1920-х – на початку 1930-х рр. об'єднання театралів як «Березіль» просякнуте наскрізь ідеологією. У пояснювальній записці до кошторису від 10 травня 1925 р. його голова Л. Курбас вказував, що мистецьке об'єднання «Березіль» є громадською організацією, «яка просякнута класовою ідеологією пролетаріату», виходить з неї у своїй тактиці, координуючись з компартією і «працює в царині радянського будівництва засобами мистецтва і споріднених з ним ділянок». У документі підкреслювалось, що «Березіль» базується у своїй роботі на марксистсько-ленінських засадах і бореться за «здійснення ідеї соціальної революції, зокрема комуністичну культуру». Отже, за допомогою об'єднань творчої інтелігенції, радянське керівництво посилювало свої перспективи щодо поширення своєї ідеології серед численних мас населення України [2, с. 114].

З 1927-1928 років радянська влада розпочинає атаки на непартійну інтелігенцію. Ці процеси в першочергово стосуються науковців Всеукраїнської Академії Наук та письменників. Л. Каганович хотів бачити Академію «визволеною з-під буржуазної ідеології». 1928 року до складу Академії «рекомендовано» сім партійців, а одного з фундаторів Академії А. Кримського, перебраного на посаду секретаря, усунено з неї. 1929 року Раднарком оголосив, що відтепер кандидатів в академіки висуватимуть «маси», а не самі академіки. Влітку 1929 р. розпущено всі наукові товариства, пов'язані з Академією. Одночасно заарештовано десятки співробітників Академії, включно з головою управи С. Єфремовим. Слідом за тим заарештовано кілька тисяч осіб, безпосередньо пов'язаних із Визвольними Змаганнями 1917-1921 рр. І 9

березня 1930 р. розпочався судовий процес над так званими «зрадниками», «агентами буржуазії» і «націоналістичними шкідниками», начебто об'єднаних у «контрреволюційний» Союз Визволення України. Із 49-ти вибраних для процесу арештантів 29 були співробітниками Академії. На початку 1931 р. заслано до Росії М. Грушевського, де він помер за неясних обставин. Остаточо усунено й заарештовано А. Кримського. Видавничу діяльність Академії припинено, а на всю її працю в царині гуманітарних наук накладено тавро «буржуазного націоналізму» [46, с. 37 – 38].

Обґрунтованими є висновки С. Красильникова про зміни становища інтелігенції на кінець 1920-х рр., де він зауважує, що інтелігенція «перестала являти небезпеку політичній та ідеологічній гегемонії ВКП(б) в суспільстві і в своїй масі була поставлена на службу радянській владі, обслуговуючи і задовольняючи її потреби. На цей час спеціалісти старої формації вже жили в інших соціально-економічних і політичних умовах: змінився їх статус, матеріальне і правове становище, різко впав престиж інтелектуальної праці і авторитет її носіїв; посилились антиінтелігентські настрої, відбулось обмеження прийому до вищих навчальних закладів дітей спеціалістів, позбавлення їх самих виборчих прав та обмеження при прийомі в партію; зріс рівень безробіття серед інтелігенції, причиною якого була не стільки професійна некомпетентність, скільки політична неблагонадійність» [43, с. 172]

Отже, підсумовуючи можемо стверджувати, що політика радянської влади періоду 1920-х – початку 1930-х рр. була орієнтована на залучення на свій бік «старої» інтелігенції. Причиною була безпорадність нової влади в здійсненні соціально-економічних перетворень, які вона планувала втілити в реальність. Залучення інтелігенції до реалізації комуністичних реформ відбувалося через партійні структури та професійні об'єднання і часто мало форму зібрань представників робітників певних спеціальностей. За умов лояльного ставлення до влади співпраця з нею інтелігенції могла бути продуктивною, в іншому випадку на неї чекали примус та репресії. Однак національне самоусвідомлення, активна життєва позиція, актуалізоване добою

українізації, матеріальна скрута та розуміння своєї виключної ролі призводили до неминучого конфлікту з владою наприкінці 1920-х –поч. 1930-рр. і перетворилися в тотальний терор проти інтелігенції.

2.3. Ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «українізації»

Політика українізації, а також політичні амністії 20-х років, вселили в багатьох представників української інтелігенції, сподівання в можливість «радянської України» й сприяли їхньому поверненню й співпраці з владою. Так, наприклад, Юрій Тютюнник у своїх листах до Володимира Затонського та Олександра Шумського від 20 серпня 1923 р. висловлював переконання, що «нині на Україні – Українська влада... При сучасному стані всі чесні українські елементи на Україні мають повну змогу прикласти свої сили для будівництва нового життя» [98, с. 11]. «Українізація... є результат непереможної волі тридцятимільйонної нації», – зауважив Микола Хвильовий [104, с. 147]. Однак, залишалися і скептики: «Взагалі, справа українізації справляє враження певного тактичного ходу з боку большевиків; коли він не дасть бажаних наслідків, то про нього швидко забудуть...», – зазначав Симон Петлюра в листі від 3 листопада 1923 року до Миколи Шумицького [46, с. 17].

Як зазначає М. Коропатник незважаючи на те, що «коренізація», як і українізація, зокрема, досить специфічне явище, її сприйняли представники української інтелігенції – в першу чергу прокомуністично налаштовані, але також і ті, які прагнули в рамках тодішньої державності підтримувати національні традиції. Завдяки зусиллям таких діячів, як Михайло Грушевський який повернувся 1924 року з еміграції та інших, історичні та культурні процеси в Україні почали розглядати як такі, що розвивалися поряд з історією Росії, а не як регіональні варіанти останньої [46, с. 22 – 23].

Так наприклад у журналі «Борітеся – поборете», який редагував М. Грушевський, ще в 1920 р. висловлювалась думка про те, що слід цінувати і

поважати загальнолюдське значення соціалістичної революції, яка втілюється у життя під проводом більшовиків. Він писав зокрема: «Треба пробачити їм неодно з того, що нам боком вилазить». На думку М. Грушевського, «які б не були хиби більшовицької політики в українській справі, ми неповинні спускати з ока того, що все-таки скоріше з ними, аніж із яким-небудь іншим російським урядом чи партією можемо сподіватися порозуміння» [22, с. 25].

Точку зору М. Грушевського про повернення в Україну поділяли також і його однодумці. Наприклад відомий політичний діяч Галичини М. Лозинський 14 вересня 1920 р. писав М. Грушевському з Гейдельберга: «Зацікавила мене згадка в Вашім листі про «можливість нашого виїзду до країни». Коли справді яка можливість є, то се треба тільки повітати» [114, с. 19].

Як зазначає Ф. Шевченко керівник місії Української РСР у Чехословаччині М. Левицький, який повернувся з Відня, в Прагу, писав 16 серпня 1921 р. у Народний комісаріат закордонних справ, що під час його відрядження до Відня, до нього звернулася група Грушевського з проханням вирішити справу з їхнім виїздом в Україну. Далі він зазначав, що мав ґрунтовну розмову з представниками цієї групи, які визнають Радянську владу в Україні, але це не означає, що вони стали притримуватися комуністичних поглядів. Що ж стосується їх залучення до роботи в Україні, М. Левицький писав, що він переконаний, що вони працюватимуть сумлінно, більше того деякі з них були працівники видатні та цінні. М. Левицький висловлював упевненість, що члени групи сприятимуть роботі в справі зміцнення Радянської влади і економічного життя країни. На його думку, уряд УРСР може дозволити їм повернутися в Україну [114, с. 19].

Ще один напрямок становили прихильники «сменовеховства», які вважали, що разом з політикою непу почнеться еволюція політичного режиму радянської країни в сторону його лібералізації. «Сменовеховство» було відзначено серед деяких кіл української еміграції, щоправда, не в таких масштабах, як серед російської, яке погоджувалося з можливістю роботи по національно-культурному розвитку. В УРСР подібні настрої також були більше

популярні серед російської інтелігенції, або русифікованої української інтелігенції. У своєму листі до Й. Сталіна від 04.09.1922 р. секретар ЦК КП(б)У Д. Мануїльський зазначав, що національних республіках, зокрема, в Україні, «сменовеховство» запізніле явище в силу національних моментів» [33, с. 124].

М. Скрипник, оцінюючи позицію інтелігенції на початку 20-х рр., писав: «чим більш вона була кваліфікована, тим більш твердо стояла на позиції бойкоту радянської влади і саботажу її. Це продовжувалося роки 3 - 4, і так з 1921 р., зокрема часу непу, можна датувати іншу добу у становленні нашої інтелігенції. Вона прийшла до співпраці з радянською владою». Імовірно, мова йшла лише про професійну працю, тому що далі М. Скрипник зазначив, що «увесь відбудовчий період інтелігенція займалася опозицією» [90, с. 13].

Корінний перелом в настроях української інтелігенції стався навесні 1923 р., після постанов XII з'їзду РКП (б), які затвердили новий вектор національної політики, спрямований на коренізацію партійного і державного апарату національних республік, створення в них матеріальної бази і ліквідації економічного відставання колишніх околиць імперії. Рішення з'їзду давали «добро» і означали державну підтримку для національно-культурних процесів, що набирали силу після революції. На практиці ці рішення втілювалися в прийнятій в червні 1924 р. постанові РНК УРСР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-просвітницьких органів» і виданому в жовтні того ж року декреті ВУЦВК і РНК «Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і допомоги розвитку української мови». Рішення з'їзду дали «зелене світло» «українським» силам і офіційно узаконили їх роботу, яка велася й до цього, але таємно, і трактувалася владою як націонал-шовіністичне підпілля [33, с. 125].

Можна погодитися з висновками Л. Єпика, що фактично, для української інтелігенції українізація стала своєрідною культурною компенсацією за політичну поразку в громадянській війні. Її політична нейтралізація і залучення до співпраці використовувалися владою для зміцнення своїх позицій. «Офіційне проголошення політики українізації

повинно було сприяти її залученню до нового будівництва, до того ж під контролем пролетарської держави». Партія не могла не бачити, що «неофіційна», «низова» українізація (іншими словами, культурна діяльність українського руху) почалася задовго до проголошення «офіційної» і набувала, іноді, досить радикального забарвлення [33, с. 126].

Справжню мету і методи просвітницької діяльності української національно свідомої інтелігенції навів у своїх спогадах Ю. Горліс-Горський: «ми мусимо працювати над тим, щоб зробити свій нарід наскрізь національне свідомим, здібним до організованої боротьби. Не знаємо, коли знову проб'є «дванадцята година», чи ще для нас, чи вже для тих, що ростуть. Коли всі мільйони українців стануть дійсно – українцями, коли кожний селянин зрозуміє «тезу» – Москва – Україна, – ми не будемо чекати від історії «дарунку». Ми видерем у неї те, що нам належиться» [19].

Ю. Горліс-Горський вважав, що з точки зору більшовиків суть «радянської українізації» полягала в наступному: «Мусимо піти по двох лініях: по лінії обеззброювання села, не застановлюючись перед систематичними розстрілами заложників, і по лінії ідейного роззброєння тієї верстви українського населення, яка, користаючи з розходження інтересів між владою та селянами – обіймає керівництво повстаннями і зкермовує їх на жовто-блакитні рейки. Це переважно низова сільська інтелігенція. Настроєні національно учителі, фельдшері, лікарі, кооператори. Тут треба так: одних розстріляти, а другим дати «хабара»... тим самим, в ім'я чого вони борються. Мусимо зробити так, щоб вони погодилися, що Радянська Україна – це Українська Держава. Хочуть української мови в установах і школах – дамо їм і це. Ми розганяємо шовіністичні «Просвіти», але на місце їх створимо інші українські, підкреслюю – українські – культурні осередки в селі та місті. Ми будемо за ними пильно наглядати, але наразі дозволимо тим, хто тепер бунтує село, – витрачувати свою енергію на працю в них. Ми під цей час не можемо піти на матеріальні уступки селянам, які не хочуть давати хліба, але піти на ідеологічні «уступки» сільській інтелігенції, подати їй ілюзію, що політичне

керівництво на Радянській Україні в майбутньому буде належати їй і цим самим зкермувати на різні шляхи інтереси її та інтереси селянської маси, – ми можемо і мусимо! Коли в цьому мине потреба – ми пошлем її к чортовій матері і поставимо своїх вірних людей – комуністів. Боротися з цим ворогом можна лише сполучивши збройні методи з гнучкими політичними методами» [19].

Посилення контролю держави над культурними процесами з плином часу стало більш відчутним для інтелігенції, і вона була цим вкрай незадоволена. Період ейфорії змінився більш прохолодним, інколи навіть скептичним ставленням до проведеної українізації. Звіти ДПУ нерідко вказують, що національно налаштована професура (як і вчителі) «більш всього критично ставляться до національної політики». В основі цього лежали сумніви в серйозності та щирості останньої [33, с. 125].

Цілком слушною є думка Л. Єпика, що іноді на критичне ставлення української інтелігенції впливали повільні темпи українізації, інколи її внутрішній зміст. Як приклад поширеної точки зору дослідник наводить лист одного харківського партійця, який працював у Всеукраїнській кооперативній спілці, генеральному секретарю ЦК КП (б)У Л. Кагановичу. У ньому мова йде про настрої керівника автора листа, «колишнього петлюрівця», який до 1923 р. проживав за кордоном, а потім повернувся в УРСР і став радянським службовцем. Начальник мав знайомих серед української інтелігенції, з чого автор листа зробив висновок, що ідеологія, яку поділяв його керівник, «в деякій мірі є показовою для його середовища». А зводилася вона до наступного. Керівник вважав, що Україна відчуває «економічні утиски» з боку Москви. Українізація оцінювалася ним як «не енергійна» і фальшива, яка нічим не відрізняється від англійської колоніальної політики в Індії, де англійці вчаться говорити по-туземному, «щоб краще експлуатувати» [33, с. 127].

С. Єфремов у своєму щоденнику зазначав, що офіційна українізація – одне, «а справжній розвиток нашого національного існування – це інше». Але для проведення «справжньої» українізації, згідно з цією точкою зору, не було сприятливих умов. Очевидно, малося на увазі, що Україна перебувала у складі

СРСР і що «великий відсоток керівного складу в радянському апараті – не українці» [34, с. 197].

Розуміння того, що українізацію і будівництво української культури взагалі повинні вести тільки українці, було досить поширеним в середовищі національно свідомих громадян УРСР. Воно було одним з основних аргументів того, що проведена українізація не відповідає інтересам українського народу, від імені якого інтелігенція звикла діяти. У циркулярному листі ДПУ УРСР «Про український сепаратизм» наголошувалося, що, на думку українських націоналістів, «єдиним результатом теперішньої українізації стало те, що «кацапи» і «жиди», що знаходяться на державній службі, обдираючи в інтересах Москви українського селянина, будуть говорити з ним ламаною українською мовою». А «справжня українізація повинна зводитися до того, щоб весь державний апарат перейшов в руки «справжніх українців», тобто активістів національного руху, які в більшості своїй нещодавно йшли за Центральною Радою, Директорією, брали участь у підпільному русі, а потім змінили профіль роботи на діяльність в галузі освіти і культури. Боротьба за внутрішній зміст українізації, тобто боротьба за будівництво української культури і нації, між більшовиками і національно свідомими представниками української інтелігенції стало причиною звинувачень останньої в сепаратизмі [33, с. 128].

Невіра в щирість «офіційної» українізації виникала також під впливом кадрових перестановок і внутріпартійної боротьби на республіканському рівні. Одним з перших епізодів, який не залишився непоміченим, став конфлікт між колишнім боротьбистом, а потім комуністом, наркомом освіти УРСР Г. Гриньком і більшістю Політбюро ЦК КП(б)У з питання про перспективи проведення національної політики та залученні української інтелігенції до роботи в наркоматах. В результаті конфлікту Гринько, який відстоював курс на поглиблення співпраці з тими, хто брав участь в національному русі, був змушений залишити свій пост. Але увага прихильників національного руху, особливо його не комуністичної частини, не була так сильно притята до

внутрішньопартійній боротьбі. Тоді у них ще залишалася альтернатива, а саме підпілля і очікування «звільнення» з-за кордону, яке в той період здавалося цілком реальним [19].

Ускладнювало становище українізованої інтелігенції ще й ставлення до української мови російськомовної інтелігенції та інтелігенції національних меншин. Більшість із них сприйняли українізацію якщо не з відкритим незадоволенням, то погано прихованим осудом [67, с. 118].

З одного боку, українська національна інтелігенція усвідомлювала те, що процес українізації не спрямований на створення української держави, і бачила негативний відгук з боку партійного апарату; їй доводилося захищати право на існування української мови перед своїми колегами. З іншого боку, будь-яка виразна зацікавленість мовною політикою могла б бути розцінена як сепаратизм і призвести до суворого покарання.

Як зазначає І. Кошелець після чисток в вузах лишалося чимало професорів, які стояли осторонь від політики, але були проти так званої пролетаризації і позбавлення автономії вищої школи. Так як, деякі з них у минулому належали до різних партій - від монархістів до соціалістів. У березні - квітні 1924 р. широкого розголосу в світі набула справа «Київського обласного центру дії». По цій справі було заарештовано близько 100 осіб. Це, зокрема, співробітники УАН, професори вузів, в тому числі академік М. П. Василенко, професори П. С. Тартаковський, Л. І. Венгеров та ін. Вони звинувачувалися в антирадянській діяльності серед студентства і професури, а також «у шпигунстві на користь польсько-французького імперіалізму» [45, с. 48].

Нова хвиля масових репресій інтелігенції прокотилася в 1927 – 1928 рр. Прагнучи перекласти відповідальність за всі прорахунки в економічній політиці на «буржуазних спеціалістів», «підступність імперіалістів», Й. Сталін. і деякі з його найближчих сподвижників почали кампанію компрометації і розгрому найбільш впливової частини дореволюційної інтелігенції.

Остаточне розчарування радянською українізацією, розуміння невідповідності декларованих принципів реальному запровадженню, висловив С. Єфремов у травні 1929 р. незадовго до свого арешту: «Нова хвиля арештів. Забрато Щепанюка, Чикаленка і багатьох інших. Куди вони їх набирають? Та й за віщо і пощо? Мабуть, усю українську інтелігенцію з традиціями хочуть перевести. Українізація без українців, або краще – на погибель українцям. Та й навіщо вони здалися, – адже «нам будуть фабрики кувати ідеали»... Логічно події розгортаються, що й казати! Очевидно, справа вже йде про фізичне винищення українства!» [34, с. 768].

Усі ці репресії призвели до фактичного винищення тієї частини інтелігенції, яка, навіть не дивлячись на певний критичний підхід до радянської влади, співпрацювала і була готовою співпрацювати з нею задля будівництва нового, справедливого суспільства.

На початку 30-х років зникає саме поняття «спец», яке було синонімом старих, дореволюційних інтелігентів. Деякі з них, що проявили найбільшу слухняність і гнучкість, готовність вислужитися партійно-державному апарату, склали привілейований стан. Значна ж частина інтелігенції, яка вважалася потенційним противником режиму, була репресована. Сталін у грудні 1934 р. висунув тезу: «українська інтелігенція не заслуговує на довіру». Понад 600 тис. представників української інтелігенції були репресовані [87]. Більшість же старої інтелігенції розчинилася в бурхливо зростаючій з початком 30-х років новій, «робітничо-селянській інтелігенції».

Таким чином, варто зазначити, що ставлення української інтелігенції до радянської влади на початку 1920-х рр. було неоднозначним. Частина інтелігенції переважно члени українських комуністичних партій ставилися до радянської влади позитивно і активно залучалася до співпраці з нею. Однак були і противники нової влади які не бажали співпрацювати і як правило емігрували. Також була частина інтелігенції яка вважала радянську владу явищем тимчасовим і ніяк не взаємодіяла з нею, займаючи вичікувальну позицію. Однак корінний перелом в ставленні української інтелігенції до

радянської влади стався після 1923 року коли почалася політика «українізації». Адже влада дозволяла і підтримувала національно-культурні процеси які почалися в Україні ще в період національно-визвольних змагань. Саме в цей період було сформовано цілу плеяду діячів національної культури, в яких радянська влада вбачала загрозу. Відповідно ставлення інтелігенції до влади почало погіршуватися після посилення контролю держави над культурними процесами, що відбувалися в республіці. Паралельно починаються перші арешти серед інтелігенції, що на початок 1927 року переросли в масові репресії української інтелігенції і в подальшому їх фізичне знищення.

Висновки до розділу 2

Отже на основі вищезазначеного ми можемо сформулювати наступні висновки.

В науковій літературі наявна велика кількість тлумачень дефініції інтелігенція. Загалом поняття інтелігенції розуміють як соціальну групу або прошарок, який займається розумовою працею і володіє певним рівнем освіченості. Відповідно до поняття української інтелігенції додається розуміння її виключної ролі як духовного проводу українського народу. Залежно від сфери освіти та діяльності виділяють інтелігенцію гуманітарну, технічну, культурну, військову та інші. Основними ознаками інтелігенції є освіченість, професійна та творча діяльність, громадська активність та здатність до творчого та культурного спадкування. В українській культурі поняття інтелігенції набуло особливого значення в середині XIX століття і стало символом освіченості, соціальної відповідальності та національної свідомості. В 20-х рр. XX ст. українська інтелігенція була представлена в усіх сферах професійної діяльності але найбільше її було саме в гуманітарній галузі, відповідно вона і мала реалізувати політку «українізації».

Після остаточного встановлення радянської влади в 1920-х рр. на території України її політика орієнтувалася переважно на залучення на свій бік

«старої» української інтелігенції. Причиною цього було неможливість без допомоги «спеців» здійснити соціально-економічні перетворення, які більшовики планували втілити в реальність. Втягнення інтелігенції до процесу комуністичних перетворень відбувалось через партійні органи та професійні спілки і досить часто набувало форм з'їздів робітників певної спеціальності. Однак національна позиція, самоусвідомлення, підігрите періодом українізації, а також матеріальна скрута та розуміння своєї виключної ролі призвели до неминучого конфлікту з владою наприкінці 1920 – поч. 1930-рр. який призвів до тотального терору проти інтелігенції.

Ставлення української інтелігенції до радянської влади в період політики «українізації» було не однозначним. Частина інтелігенції активно почала приймати участь в українізаційних процесах таким чином починала співпрацювати з більшовицькою владою, передусім це були представники колишніх національних комуністичних партій. Менша кількість інтелігенції поставилися більш скептично до політики «українізації» вважаючи це тимчасовим дійством, переважно ця частина негативно ставилася до влади і ніяк не взаємодіяла з нею. Також залишалися ті, хто вважав радянську владу тимчасовим явищем вони проявляли пасивність в політиці яку провадив уряд. Але вже в кінці 20-х – на поч. 30-х рр. влада почала здійснювати репресії проти найбільш активних представників української інтелігенції. В результаті українська інтелігенція зрозуміла сутність політики «українізації» і остаточно розчарувалася в радянській владі, хоча залишалися і ті хто пристосувався і розчинився в новій «робітничо-селянській інтелігенції».

РОЗДІЛ 3.

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА З ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДОБИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» В ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

3.1. Стан дослідження проблеми у шкільній практиці. Аналіз педагогічного досвіду.

Дослідження проблеми ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «українізації» у 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. у шкільному курсі історії є достатньо ретельним та повним. Аналіз педагогічного досвіду інших вчителів дає змогу більш детально розглянути дану проблематику.

Стан дослідження проблеми у шкільній практиці доцільно буде розпочати з аналізу уроку, що за своїм типом є уроком вивчення нового матеріалу, який пропонують методист відділу гуманітарних дисциплін ВППО Мочкіна Л.І. та старший учитель Комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс загальноосвітня школа І-ІІ ступенів № 10 – ліцей Луцької міської ради» Базелюк П.П. Тема уроку сформульована як: «Культурне життя УРСР» [70].

Структура уроку є класичною, адже зберігає всі стандартні етапи, на які можна поділити урок, від організаційного моменту до підведення підсумків уроку та домашнього завдання. Обладнання, якими користуються вчителі під час робочого процесу є досить різноманітними, зокрема вони пропонують такі: підручник з історії України, фрагменти з телепередачі, що стосуються теми уроку, документальний фільм про «Розстріляне відродження», плакати 30-х років на тему освіти, таблиці та портрети діячів культури тієї доби.

Урок починається зі вступного слова вчителя, а також вступного слова груп учнів. Аналізуючи конспект уроку можна зробити висновок, що вчителі завчасно об'єднали учнів у творчі дослідницькі групи, кожна з яких детально опрацьовувала інформацію, що стосується теми та працювала кожна над своїм

завданням. Подібна організація навчального процесу дала змогу учням самостійно підготуватися до уроку, опрацювати матеріал з даної теми і, в результаті, кожен учень був готовий до обговорення проблемних питань, пояснення історичних термінів, важливих подій.

Під час цього уроку учні стали на місце вчителя, тобто саме вони презентували той матеріал, який вони опрацювали, своїм однокласникам, а вчитель, в даному випадку, був наглядачем, коректно направляв учнів, толерантно корегував помилки, був саме організатором, а не виконавцем. Особливістю даного уроку є те, що досить великий об'єм інформації був розподілений вчителем поміж учнівських груп, як наприклад мистецтво, наука, освіта, видатні особистості, що дозволило максимально детально пропрацювати питання з тем, виділивши основне з кожної з них. Паралельно вчитель використав в навчальному процесі додаткові елементи, як то фрагменти з телепередачі чи уривки з фільму, зробивши тим самим урок цікавішим.

Закріплення нових знань було здійснено через проблемне запитання. У кожній з групи був час, щоб обговорити його, підготуватись до відповіді і висвітлити результат перед вчителем та однокласниками. Таким чином обговорення вийшло жвавим, аргументованим та цікавим.

Отже, цей план-конспект є досить гарним прикладом уроку вивчення нового матеріалу, адже він включає в себе самостійну роботу учнів, творчий підхід до виконання завдань, роботу з інформацією, а також її коректне аргументоване висвітлення. Однак відсутня робота з документами, як на самому уроці так і при підготовці учнів самостійно до даної теми.

Вчитель Панчівської ЗШ I-III ступенів Новомиргородського району Кіровоградської області, Кочетова О. Б. розробила урок з теми: «Політика коренізації в УРСР: ставлення влади та населення. Олександр Шумський. Згортання та наслідки українізації. Микола Скрипник». Під час створення даного уроку О. Б. Кочетова користувалась підручником «Історія України» (профільний рівень), за авторством В.С. Власов та С.В. Кульчицький [15]. Тип уроку зазначений, як урок засвоєння нових знань, умінь та навичок. Урок

поділений на частини, кожна з яких відповідає навчальній меті, яку вчитель зазначає детально та розгорнуто на початку конспекту уроку [50].

Урок починається з епіграфу, який приховує у собі суть даної теми та змушує старшокласників задуматись, та налаштуватись на навчальний процес. В епіграфі вчитель подає цитати двох відомих українських дисидентів Ліни Костенко та Мирослава Мариновича. Цитата М. Мариновича є такою: «Росія дала підрости новому поколінню, новій спроможності українців бути собою, а потім це все стесала під корінь, щоб на десятки років забезпечити собі спокій». Дана цитата є дуже вдалою, адже з самого початку дає зрозуміти, що Росія є ворогом, який основною ціллю ставить не розвиток УРСР, як окремої автономної республіки у складі СРСР, а знищення національності в межах своєї ж держави.

Учитель пропонує своїм учням почати урок з актуалізації опорних знань. Актуалізація представляє собою перелік запитань, від загальних, як-то, «Який період з історії України ми вивчаємо?», до конкретних, які стосуються попередньо вивчених тем, як-то, «Дайте визначення поняттю «неп» та вкажіть період, який він охоплює».

Після повідомлення теми уроку, а також очікуваних результатів починається основна робота, яка, перш за все, включає в себе роботу з документом. Клас об'єднується в три групи, кожна з яких отримує історичний документ, а також запитання до нього, на які кожна окрема група має відповісти, попередньо опрацювавши документ. По завершенню конкретно виділеного часу на даний вид роботи, кожна група має оголосити результати своєї діяльності. Якщо ж група не справилась, або надала невірну відповідь, її виправляють дві останні групи, які уважно слухали доповідь своїх однокласників. Щодо самих документів, то вони є досить цікавими, це:

- «Теорія боротьби двох культур» секретаря ЦК КП(б)У Дмитра Лебеда;
- Виступ Г. Зинов'єва на конференції КП(б)У в листопаді 1920 р., щодо питання мови;

- Витяг з резолюції VIII Всеросійської партійної конференції (грудень 1919 р.) «Про радянську владу на Україні».

Наступну частину уроку вчитель заповнює роботою з термінами, зокрема розбір таких понять як «коренізація» та «українізація». Після опрацювання термінів вчитель пропонує учням заповнити схему «Українізація» давши відповіді на наступні питання: «що?», «де?», «коли?», «хто?», «чому?», «як?», «Яке значення? Наслідки? Результат?». Відповіді на питання мають бути вписані під відповідними стрілочками в наданій схемі.

Також вчитель пропонує роботу з документами залучаючи до роботи не роздатковий матеріал, який зазначений вище, а інформацію, яка міститься в підручнику. Користуючись підручником, учні мають опрацювати документ, визначити складові «українізації» та заповнити таблицю.

В даному конспекті вчитель показує, що виділяє частину уроку під дискусію через проблемні запитання. Зокрема пропонуються такі проблемні запитання, як: «Чому українізацію називають: - останнім кроком непу; - радянським джином із пляшки?». Подібні запитання дають змогу учням висловити власну думку, підкріпити її аргументами, надати докази, користуючись додатковими засобами (підручник, інтернет, додаткові матеріали). Також, подібні проблемні запитання і їхнє обговорення в класному колі дає змогу учневі відкрито виступати перед аудиторією та мислити критично.

Ще одним видом роботи, яку пропонує вчитель в контексті даного уроку є робота з таблицею, що стосується правової основи «українізації». Заповнюючи дану таблицю учні мають дійти висновку, що політика «коренізації» по своїй суті суперечить більшовицькій політиці пролетарського інтернаціоналізму.

В конспекті даного уроку присутнє завдання на випередження. Учні завчасно підготували презентації, які висвітлюють основні персоналії, які стосуються теми, а саме особистості О. Шумського та М. Скрипника.

В контексті даної теми вчитель використовує методику «вільний мікрофон». Даний метод цікавий тим, що відноситься до інтерактивного навчання і дає змогу кожному учневі висловити свою думку, швидко, по черзі, відповідаючи на запитання, яке звучить так: «Як ви гадаєте, чи все населення України підтримало українізацію? Хто її не підтримував, на вашу думку? Чому?».

На даному уроці має місце і додатковий матеріал, як наприклад п'єса М. Куліша під назвою «Мина Мазайло». Саме цей твір літературним словом великого митця описує трагічність «українізації» 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. Учні пропонуються уривки з твору і завдання, такі як: «Знайдіть в даному уривку натяки на оманливість радянської політики українізації».

Одним з кінцевих завдань, перед рефлексією, є висловлювання міркування щодо проблемних питань, через методику «займи позицію». Проблемні питання звучать так: «Українізація – останній крок непу» та «Українізація – радянський джин із пляшки».

Завершальною частиною уроку є рефлексія, яку вчитель організовує через вирішення тесту, який стосується засвоєного на уроці матеріалу. Питання тесту стосуються зокрема провідників політики «українізації», результатів політики «коренізації» в УРСР та встановленням відповідностей між основними датами історичного періоду та основними подіями.

На нашу думку, даний урок є прикладом сучасного уроку історії, який складається з різних інтерактивних методик, самостійної роботи учнів з документами, під час навчального процесу відбувається дискусія та робота з проблемними запитаннями, які змушують учнів мислити критично; поєднання уроку історії України з дисципліною української літератури, залучення літературного твору як історичного джерела («Мина Мазайло») написаного учасником подій 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст., видатним українським письменником М. Кулішем. Також ще однією позитивною рисою даного плану-конспекту уроку є концентрація уваги на розвиток історичних предметних

компетентностей учнів, таких як: хронологічна, просторова та інформаційно-мовленнєва.

Ще одним уроком, який стосується тематики роботи є урок вчителя Шосткінського ліцею-інтернату Падалко М. А. Тема уроку звучить як: «Масові репресії в радянській Україні». Тип уроку визначений, як: урок формування компетентностей. Урок поділений на частини, кожна з яких відповідає навчальній меті, яку вчитель зазначає детально та розгорнуто на початку конспекту уроку. Якщо охарактеризувати урок, то можна дійти висновку, що даний урок є інноваційним, адже вчитель широко використовує ментальні карти, застосовує інтерактивні прийоми, такі як: таблиці, кросворди, схеми, ігрові прийоми «Пазл», «Що? Де? Коли? Навіщо?», «Мікрофон», застосовується метод евристичної бесіди з метою активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії [81].

Протягом даного уроку відбувається формування і вдосконалення предметних умінь і навичок. Учитель пропонує учням пригадати походження і сутність таких понять, як:

- «Коренізація»;
- «Українізація»;
- «Тоталітаризм»;
- «Чистка»;
- «Репресії»;
- «Великий терор»;
- «Ворог народу».

З плану уроку можна зрозуміти, що Падалко М. А. давала учням завдання на випередження, адже під час уроку пропонує його перевірити. Перевірка виконується через самостійну роботу, а саме створення ментальної карти.

Також вчитель пропонує учням роботу з підручником, а саме: скласти невеличку схему («Репресивні акції радянської влади») відповідно до тексту параграфа. Це завдання є дворівневим, адже паралельно до складання схеми залучається і робота з провідними персоналіями, як представниками окремих

верств населення, такими як: М. Скрипник (представник старого партійного апарату), О. Шумський (представник нового партійного апарату), М. Волобуєв (представник наукової інтелігенції), М. Хвильовий (представник творчої інтелігенції).

Цікавим елементом уроку є інтерактивна вправа, яку вчитель пропонує учням, в додатку Learning Apps «Пазл». Учням пропонується розподілити твердження за категоріями: «Мета, ідеологічне обґрунтування», «Наслідки репресій», використовуючи матеріал підручника.

Завершальний етап уроку характеризується систематизацією, узагальненням вивченого матеріалу та контролем навчальним досягнень, через заповнення таблиці «Що? Де? Коли? Навіщо?», що стосується судового процесу над «СВУ».

На останньому етапі – підведення підсумків – вчитель пропонує повернутись до завдань і мети уроку, які були оголошені на початку і підтримати одне з тверджень:

- «На уроці мені було цікаво і я дізнався багато нового»;
- «На уроці мені було достатньо цікаво, але я не дізнався нічого нового»;
- «На уроці мені було не цікаво і я не дізнався нічого нового».

Даний урок можна вважати прикладом гарного уроку, адже він є досить цікавим, передбачає як самостійну роботу так і дискусію, роботу над проблемними питаннями. Урок наповнений інтерактивними методиками, які допомагають досягти мети уроку – формування основних компетентностей через роботу з термінами, знайомство з основними персоналіями, які відносяться до теми уроку, складання таблиць та схем.

Для формування цілісної картини ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «українізації» 30-х рр. ХХ ст. вчителі Олександрівської ЗШ №2 Гаєвська Л. Г. та Чобану А. В. пропонують розгорнутий інтегрований урок з історії України та української літератури на тему: «Розстріляне відродження» 30-х років ХХ ст. в Україні». Метою уроку є ознайомлення учнів

з ознаками тоталітарної культури, розвиток критичного мислення, формування гуманістичних та демократичних людських цінностей [16].

Недоліком цього уроку є те, що основний час зберігається класична лекційна оповідь вчителів сухого матеріалу, статистика репресійних заходів щодо діячів культури, відсутність прикладів пов'язаних з літературною діяльністю письменників, як представників інтелігенції.

Позитивною стороною даного уроку є групова робота та дискусія. Зокрема вчителі об'єднують клас у декілька малих груп та ставлять проблемне питання («Розстріляне Відродження – суто національне явище чи загальна риса тоталітарної доби?»). Працюючи в малих групах (по 6 чоловік), учні мають відібрати факти для аргументації своєї думки, користуючись підручником з історії України, підручником з Всесвітньої історії та додатковим матеріалом. Завершальним етапом уроку є дискусія, в ході якої учні кожної з малих груп намагаються довести власну точку зору, а також обмін питаннями та відповідями груп, на які відводиться 2 хвилини, що на нашу думку є недостатньою кількістю часу. Закінчення уроку знаменується заключним словом вчителів.

Прикладом уроку-дослідження є урок вчителя Петрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Ткаленко Ю. П., що має тему: «Розвиток культури в Україні у 20-30-х рр. XX ст. в умовах тоталітарного режиму». Головною метою уроку вчитель зазначає дослідження розвитку культури в Україні у 20-30-ті рр. XX ст. Ткаленко Ю. П. одразу виводить основні поняття, що будуть задіяні під час робочого процесу та основних історичних діячів цього часу. Структура уроку є класичною, поділена на основні частини, які повністю відповідають меті, що є вичерпною та зазначена на початку плану-конспекту. Вчитель передчасно зазначає план уроку, якому чітко слідує [102].

Недоліком даного уроку, як і в попередньому випадку, є те, що урок являє собою суто лекційний виклад матеріалу. На противагу попередньому варіанту де була присутня дискусія та обговорення проблемних питань з запитаннями учнів, в цьому уроці відсутнє будь-що, крім лекції вчителя. Вчитель не

пропонує ніяких завдань, відсутня робота з підручником чи з додатковим матеріалом. Вчитель не використовує методи, які б допомогли учням проявити свою творчість, відсутня робота в групах, немає завдань для самостійної роботи. Проте, незважаючи на недоліки даного конспекту уроку, матеріал, який підібрав вчитель є об'ємним і досить цікавим, проте позбавлений наочності, як наприклад мультимедійного супроводження (презентація, відео).

Приклад комбінованого уроку нам надає вчитель Євдокименко С. Тема уроку звучить як: «Припинення українізації. Посилення русифікаторської політики. Розстріляне Відродження. Антицерковна політика влади та її наслідки. Ідеологізація національно-культурного життя радянської України. Освіта, наука, мистецтво». Мета уроку є менш об'ємною ніж тема, проте все ж таки охоплює три головні складові, а саме: навчальну, розвивальну та виховну. Обладнання до уроку є досить вичерпним, вчитель показує, що в основі підготовки до уроку були використані підручник, атлас, портрети основних діячів того часу, репродукції, схеми та таблиці [32].

Структура уроку є класичною, поділена на основні частини (від організаційного етапу до етапу підведення підсумків). Актуалізація опорних знань передбачає проведення історичного диктанту, що не спостерігалось в уроках описаних вище, що є досить вдалим методом. Вчитель ставить питання, які були висвітлені на минулих уроках, але такі, що напряму стосуються запропонованої ним теми. Історичний диктант є досить цікавим, адже в ньому присутні питання, що стосуються причинно-наслідкових зв'язків, хронології подій, політичного життя зазначеного періоду, основних діючих персоналій та роботи з термінами.

Позитивною стороною даного уроку є те, що вчитель постійно комунікує з учнями, немає сухого викладу матеріалу, а навпаки постійне спілкування з аудиторією. Присутня також робота з підручником. Вчитель задає запитання, а учні дають відповідь на нього попередньо опрацювавши відповідні розділи в підручнику.

Недоліком плану-конспекту уроку є нечітко виражена мотивація. Вона зазначена і стосується теми, проте не розкриває суті самого етапу навчального процесу. Вчитель подає мотивацію через запитання: «Як ви вважаєте чому у 1930 р. відбуваються зміни в культурі?», на цьому мотивація закінчується.

Вчитель відводить частину уроку на роботу з термінами і поняттями, а саме: «культурна революція», «соціалістичний реалізм», «Розстріляне Відродження». Працюючи з цими термінами вчитель паралельно розповідає учням підтеми, що включають у себе ці поняття.

Присутня робота з документом. Учні пропонується опрацювати наданий викладачем документ та відповісти на питання до нього.

Передостанній етап – узагальнення та систематизація знань – представлена як бесіда за запитаннями. Відповідно до плану-конспекту уроку можна зазначити, що бесіда переростає в дискусію. Учні мають змогу висловити власну думку спираючись на знання отримані на даному уроці. Підведення підсумків не передбачає оцінювання, а є заключним словом вчителя. Останній етап уроку – домашнє завдання – є досить сухим (опрацюйте параграф підручника), відсутнє творче завдання чи пропозиції щодо проектної діяльності, що було б вдалим рішенням.

Отже, проаналізувавши конспекти уроків сучасних вчителів-практиків, стосовно досліджуваної теми можна зробити наступні висновки. При вивченні даної тематики на уроках історії обов'язковим є залучення різноманітних джерел. Передусім це документи, листи, плакати та періодика тих часів. Структура уроку в більшості вчителів залишалася класичною і зберігає всі стандартні етапи, починаючи урок з організаційного моменту до підведення підсумків та домашнього завдання. Найбільш ефективними методами організації навчально-виховного процесу є інтерактивні методи, які передбачають групову роботу, дискусію, мозкові штурми, аналіз конкретних історій і ситуацій. Вивчення теми передбачає залучення технологій проблемного навчання, де вчителі на початку уроку формують проблемні питання, на які учням треба відповісти після вивчення матеріалу. Також для

підвищення ефективності навчання вчителі залучають інформаційно-комунікаційні засоби навчання передусім це мультимедійні презентації, або ж інтерактивні вправи в додатках.

3.2. Методика вивчення старшокласниками питань з історії української інтелігенції 20 – х – поч. 30 – х років ХХ ст. в радянській Україні.

Аналізуючи педагогічний досвід вивчення теми «Ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «українізації» (20 – поч. 30-х рр. ХХ ст.» в старшій школі, перш за все, ми маємо звертати увагу на особливості викладання історії України для старшокласників, а конкретно у 10 класі. При викладанні даної теми ми маємо звертати особливу увагу на формування у старшокласників історичної свідомості, адже саме за допомогою цієї категорії видається можливим сформувавши в учнів цілий ряд глибинних процесів та зробити їх максимально стійкими. До таких процесів можна віднести самоідентифікацію десятикласника (усвідомлення свого внутрішнього «Я»), розуміння зв'язку між особистістю та суспільством, приналежністю окремого індивіда до української нації, зв'язок між поколіннями, повагу до історичного минулого своєї держави, усвідомлення минулих подій та надання цим подіям власної якісної аргументованої оцінки.

Задля того, щоб сформувавши історичну свідомість у десятикласників доцільно звертатись до внутрішніх психологічних особливостей, використовуючи як індивідуальний підхід до кожного учня, так і працюючи з колективом учнів в цілому. Основне в цьому є звернення до емоційності, а саме формування емпатійного мислення, що характеризується співпереживанням до людей, які опинилися у вирі несприятливих подій 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. Саме емпатія здатна допомогти учням зрозуміти минуле, провести паралелі з

сучасністю, виділити основні закономірності розвитку історичного процесу та перенести це все на прогнозування подій у майбутньому [1, с. 144].

Саме за допомогою історичної свідомості формується і предметна історична компетентність, адже ці два поняття мають цілий ряд спільних рис, основною з яких є їхній тісний взаємозв'язок, саме сильна історична свідомість є показником історичної компетентності, і навпаки, історична компетентність сприяє формуванню історичної свідомості. Тобто можна стверджувати, що ці два явища є динамічними і нерозривними по відношенню один до одного.

Обираючи форму проведення уроку в 10-му класі, варто не зупинятися на варіантах лекційного та семінарського заняття, що часто використовується у старшій школі, а звернути свою увагу на сучасні методики, інтер-акції, використовувати метод перевернутого навчання. За допомогою цього методу учні матимуть змогу самостійно пропрацювати тему, та пояснити її своїм однокласникам, ставши на місце вчителя. Адже саме самостійне опрацювання дає змогу якнайліпше дослідити задану проблему, а викладання своїх напрацювань дає змогу учневі закріпити отримані ним знання та зробити їх більш стійкими.

Робота з документом, на уроці історії в старшій школі, має носити обов'язковий характер. Відповідно до теми «Ставлення української інтелігенції до влади у часи «українізації» (20 – поч. 30-х рр. ХХ ст.)» учням протягом уроку можуть подаватися такі завдання: за допомогою підручника опрацюйте текст документу із щоденників С. Єфремова та дайте відповіді на запитання [14, с. 168].

Після тексту документу подаються запитання до нього: Чому політика українізації спричиняла невдоволення державних чиновників УСРР? Які факти у свідченнях С. Єфремова вказують на те, що більшовицька українізація була тимчасовим заходом? Чи стала влада внаслідок українізації ближчою до народу? [14, с. 168]. Також не варто забувати про використання таких допоміжних матеріалів, як: схеми, фотографії, таблиці, графіки. На даний час всі підручники з історії вміщують в себе всі вищеперераховані матеріали,

однак, якщо вчитель вважає, що цього недостатньо для повного висвітлення теми, то можна залучати до роботи роздатковий матеріал.

Основну частину уроку варто виділити для обговорення проблемних питань, які стосуються теми уроку [див. додаток А]. Для теми «Ставлення української інтелігенції до влади у часи «українізації» (20 – поч. 30-х рр. ХХ ст.)» вважаємо за доцільне обговорити такі проблемні питання, як:

- Якими є глибинні причини радянської політики «українізації»?
- Чому політика «українізації» стала останнім кроком непу?
- Чому представники української інтелігенції були для більшовицької влади «ворогами народу»? Як це співвідноситься з більшовицькою політикою «українізації»? Чого насправді хотіли досягти більшовики?
- Чому результатом політики «українізації» стали репресії української інтелігенції?

Обговорення подібних проблемних запитань можна організувати у вигляді дискусії, коли учні є спікерами, а вчитель виступає в ролі наглядча, який контролює процес, задає додаткові питання, щоб направити учня на вірний шлях. Подібні запитання дадуть змогу учням висловити власну думку, підкріпити її аргументами, надати докази, користуючись додатковими засобами (підручник, додаткові матеріали), щоб зробити свою точку зору більш переконливою. Також, подібні проблемні запитання і їхнє обговорення в класному колі дає змогу учневі відкрито відповідати перед аудиторією та мислити критично. Саме дискусія допомагає виявити різні точки зору, поглянути на проблему під різним кутом, саме це і є підґрунтям для того, аби навчити учнів вирішувати проблеми у своєму житті самостійно, правильно та результативно.

Яскравим прикладом інноваційного підходу можна вважати так звані кейс-методи. Саме використання кейс-методу на уроках історії дозволяє вирішити основну проблему, а саме поєднати теоретичні знання з практичною діяльністю, підвищити якість сформованих компетенцій, або ж навпаки сформувати компетенції в учнів на більш якісному рівні. О. Пошетун,

українська історикиня та методист історичної освіти зазначає, що кейс-метод є інтерактивним методом і стосується саме колективно-групової форми навчання. До методів кейсу можна віднести: ситуаційний аналіз, дискусію, проект, рольову гру, яка стосується певної ситуації, розбір ділової кореспонденції. Основною суттю кейс-технології є те, що учню дається можливість практично перевірити теоретичне питання і зробити правильні висновки [18].

При залученні кейс-методу до опрацювання теми «Ставлення української інтелігенції до влади у часи «українізації» (20- поч. 30-х рр. ХХ ст.)» варто дати учням основну теоретичну базу з даного питання, перш за все це мають бути:

1. Причини радянської політики «коренізації»;
2. Причини радянської політики «українізації»;
3. Основні дати, що стосуються політики «українізації» у 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст.;
4. Заходи, які були проведені під час більшовицької політики «українізації»;
5. Перелік державних службовців, з яких був сформований новий державний апарат УРСР, та які були прихильниками та очільниками «українізації» з короткими відомостями про них, а також з відомостями про закінчення їхньої політичної діяльності (М. Скрипник, О. Шумський, Г. Гринько, Я. Ряппо, А. Хвиля, В. Солодуб);
6. Перелік так званих опонентів політики «українізації» з короткими відомостями про них, а також з відомостями про їхню долю після завершення радянської політики «українізації» (С. Єфремов, М. Хвильовий, М. Зеров);
7. Згортання політики «українізації»;
8. Результати політики «українізації».

Після надання теоретичного матеріалу, учням має бути виділений певний час для його опрацювання, а також має бути наданий перелік питань, на які вони повинні відповісти. Питання можуть бути такими:

- Якими є глибинні причини радянської політики «українізації»?
- Чому політика «українізації» стала останнім кроком непу?
- Чому представники української інтелігенції були для більшовицької влади «ворогами народу»? Як це співвідноситься з більшовицькою політикою «українізації»? Чого насправді хотіли досягти більшовики?
 - Чому результатом політики «українізації» стало репресування української інтелігенції?

Заключним етапом уроку має бути дискусія, тобто обговорення в класному колі проблемних питань [див. Додаток А].

Отже, можна стверджувати, що існує багато засобів сучасної історичної освіти, якими можна користуватись під час викладання теми «Ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «українізації» (20 – поч. 30-х рр. ХХ ст.)». Головним в цьому є підбір правильного теоретичного матеріалу, широке застосування практичних методик, описаних у даному підрозділі, індивідуальний підхід до кожного учня, надання можливості учням проявити свою творчість, а також формування історичної свідомості, що в результаті призведе до поліпшення якості освіти, та формування в школі справжніх патріотів держави, здатних співпереживати, критично мислити, бути свідомими громадянами, передавати свої знання майбутнім поколінням і власноручно позитивно впливати на суспільство, розуміти помилки минулого, контролювати сьогодення та формувати майбутнє.

Висновки до розділу 3

Таким чином проаналізувавши педагогічний досвід вчителів практиків стосовно вивчення тематики радянської «українізації» в 20 – поч. 30-х років та ставлення української інтелігенції до влади в сучасній шкільній практиці можна зробити висновок, що існує декілька підходів до організації навчального процесу передусім це пасивне, активне та інтерактивне навчання. На нашу думку найбільш ефективними є інтерактивні методи навчання які передбачають

групову роботу, дискусію, мозкові штурми, аналіз конкретних історій і ситуацій з максимальним залученням учнів до роботи де вчитель виступає в ролі фасилітатора навчально-виховного процесу. Характерною ознакою вивчення теми є використання можливостей джерельної бази, а саме організація роботи учнів з офіційними документами 20 – 30-х рр., джерелами особистісного походження (щоденники, листи, мемуари).

Запропонована нами розробка уроку передбачає використання інтерактивних методів організації навчання, та якісний підбір теоретичного матеріалу, за допомогою чого можна досягти поставленої навчально-виховної мети.

ВИСНОВКИ

Виходячи із поставлених завдань нашої дослідницької роботи, та опираючись на висвітлений нами матеріал, ми дійшли до наступних висновків.

Тема ставлення української інтелігенції до влади у часи «українізації 20 – поч. 30-х рр. ХХ ст.» є вельми актуальною у сучасній українській історіографії. Досить багато дослідників звертаються до проблематики української інтелігенції періоду «українізації» проте фрагментарно залишаються висвітленні питання стосовно взаємовідносин української інтелігенції та радянської влади в цей період. Можна виокремити наукові розвідки сучасних українських дослідників Д. Бачинський, В. Даниленко, І. Єпик, Г. Касьянов, О. Коляструк, М. Коропатник, М. Кузьменко, які висвітлюють питання що стосуються взаємовідносин української інтелігенції з радянською владою в період «українізації».

Основними джерелами кваліфікаційної роботи є документи партійних і громадських організацій, література мемуарно-епістолярного характеру а також періодичні видання доби радянської «українізації».

Методологічну основу роботи складають історико-порівняльний метод, метод термінологічного аналізу, типологічний метод та метод періодизації.

За допомогою історико-порівняльного методу було проведено аналіз документів центральної та місцевої влади, листів та щоденників учасників тих подій, що дало можливість прослідкувати зміну настроїв серед української інтелігенції. Завдяки типологічному методу були визначені основні типи джерел, що стосувалися взаємовідносин інтелігенції в владою, а метод періодизації дав можливість окреслити етапи формування та зміни ставлення української інтелігенції до радянської влади та пов'язані з цим суспільно-економічні і політичні події.

Проаналізувавши поняття інтелігенція, нами було встановлено, що існує велика кількість тлумачень цього поняття. Загалом під поняттям інтелігенція вчені розуміють соціальну групу або прошарок, який займається розумовою

працею і володіє певним рівнем освіченості. Стосовно поняття українська інтелігенція додається розуміння її виключної ролі як духовного проводу українського народу. Класифікація інтелігенції відбувається переважно за сферою освіти та діяльності, виділяють інтелігенцію гуманітарну, технічну, культурну, військову та інші. До основних ознак інтелігенції належить освіченість, професійна та творча діяльність, громадська активність та здатність до творчого та культурного спадкування. На початку 20-х рр. ХХ ст. українська інтелігенція була представлена в усіх сферах діяльності, одна найбільше її було в гуманітарній галузі, саме вона і мала реалізувати політику «українізації».

В процесі дослідження було проаналізовано взаємовідносини української інтелігенції та радянської влади в період «українізації». Встановлено, що після остаточного утвердження радянської влади на початку 1920-х рр. на території України, її політика визначалася переважно залученням на свій бік «старої» української інтелігенції. Серед причин такої політики передусім визначають неможливість без допомоги «спеців» здійснити соціально-економічні перетворення, які нова влада планувала реалізувати. Поступово влада почала втягувати українську інтелігенцію до процесу комуністичних перетворень передусім до розпочатої у 1923 р. політики «українізації» через партійні органи та професійні спілки. Проте через низку причин таких як, національне самоусвідомлення, та розуміння інтелігенцією своєї ролі як духовного провідника нації, а також через матеріально скрутне становище призвели до неминучого конфлікту з владою наприкінці 1920-х – поч. 1930-х рр. який виявився у формі тотального терору проти національної інтелігенції.

Зі свого боку ставлення української інтелігенції до радянської влади в період «українізації» було неоднозначним. Частина інтелігенції почала співпрацювати з владою приймаючи активну участь в українізаційних процесах це були переважно колишні члени національних комуністичних партій. Також була частина інтелігенції яка скептично ставилася до політики «українізації», вважаючи її тимчасовим дійством, саме ця частина негативно ставилася до

влади, і намагалася ніяк з нею не взаємодіяти. Були і ті хто вважав радянську владу тимчасовим явищем тому проявляв пасивність в політиці яку реалізовувала радянська влада. Однак наприкінці 20-х років влада почала репресії проти найбільш активних представників національної інтелігенції, виявлених в ході проведення політики «українізації». Результатом цього стало усвідомлення сутності здійснюваної «українізації» та розчарування інтелігенції в радянській владі, однак залишалися і ті хто пристосувався і розчинився в новій так званій «робітничо-селянській інтелігенції».

Вивчаючи проблематику ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «українізації» 20 – поч. 30-х рр. ХХ ст. у шкільному курсі історії ми дійшли висновку, що найбільш ефективними є методи інтерактивного навчання з максимальним залученням учнів до роботи, де вчитель виступає в ролі організатора навчально-виховного процесу.

У результаті дослідної роботи, можемо зазначити, що найбільшої ефективності формування історичних знань по темі «Ставлення української інтелігенції до радянської влади в період «українізації» 20 – поч. 30-х рр. ХХ ст.» можна досягти, якщо дотримуватися наступних рекомендацій:

1. При організації уроку варто залучати інтерактивні технології навчання, передусім найбільш ефективною формою при вивченні теми є групова робота.
2. Можна дати учням завдання на випередження аби вони підготували теми доповідей для організації в класі процесу взаємонавчання.
3. У вивченні даної теми важливим є звернення до емоційності, саме за допомогою емпатійного мислення учні зможуть краще зрозуміти минуле.
4. Обов'язковим елементом на уроці має бути робота з документами, які стосуються періоду 1920-х – поч. 1930-х рр.
5. Максимальне використання підручника як одного з головних засобів навчання.
6. Основну частину уроку варто приділити для обговорення проблемних питань, які стосуються теми уроку, організувати дискусію.

7. Під час викладання теми варто застосовувати інноваційний підхід до навчання, а саме кейс-метод, це допоможе поєднати теоретичні знання з практичною діяльністю.
8. Заключним етапом уроку має бути дискусія, де у класному колі відбувається обговорення проблемних питань.

Таким чином дотримуючись зазначених рекомендацій, можна досягти найкращої ефективності під час вивчення теми в старшій школі.

Отже, завдання кваліфікаційної роботи виконані, мета дослідження досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї : методичний посібник / В. Ю. Кришмарел, Ю. Б. Малієнко, Т. І. Мацейків, Т. О. Ремех. Київ, 2021. 370 с.
2. Бачинський Д. Місце та роль української інтелігенції в національній політиці радянської держави на поч. 20-х рр. ХХ ст. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2009. № 15(2). С. 107 – 120.
3. Бачинський Д. Інтелігенція в українізаційних процесах 1920-х – поч. 30-х рр.: історіографія питання. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. № 12. С. 309 – 323.
4. Бейлин А. Подготовка кадров в СССР за 15 лет. – М.; Л.: Госиздат, 1932. – 55 с.
5. Білокінь С. До історії вищої художньої освіти на Україні: (Огляд діяльності Української академії мистецтв). *Вісник Київ. ун-ту*, 1973. №15. С. 52 – 60.
6. Бондарчук П. Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 1998. 46 с.
7. Бухарин Н. Экономика переходного периода. Ч. 1. Общая теория трансформационного процесса. М. Гос. изд-во, 1920. 157 с.
8. Богачевська-Хом'як М. Інтелігенція URL: <https://esu.com.ua/article-12394>
9. Верменич Я. Вплив процесів українізації 20–30-х рр. на стан української національної свідомості. *Наукові записки Ін-ту політ. і етно-нац. досліджень*. Київ. 2001. № 13. С. 175 – 184.
10. Верменич Я. Діяльність О. Я. Шумського по здійсненню політики українізації. *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. Київ. 1998. №2. С. 89 – 103.

11. Верменич Я. Політичні наслідки та уроки політики українізації 20 – 30-х рр. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ. 2001. № 4. С. 288 – 308.
12. Верменич Я., Бачинський Д. «Українізація»: походження і зміст поняття. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: Зб. ст. – К., Ін-т історії України НАН України, 1999. Вип. 3. С.140 – 155.
13. Волковинський В., Кульчицький С. Християн Раковський: політичний портрет. Київ, 1990. С. 189 – 190.
14. Власов В. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с.
15. Власов В. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
16. Гаєвська Л. Конспект уроку «Розстріляне відродження». URL: <https://naurok.com.ua/integrovanij-urok-z-ukra-nsko-literaturi-ta-istori-ukra-ni-360891.html>
17. Галій М., Новицький Б. Геть маску! Національна політика на Радянській Україні в світлі документів. Прага, 1934. 127 с.
18. Гордлевська Ю. Навчально-методичний посібник «Застосування методу кейсів у навчальному процесі на уроках історії України». Коростень, 2019. 63 с.
19. Горліс-Горський Ю. У ворожому таборі (Терпіння). URL: <http://exlibris.org.ua/text/terpinnia.html>
20. Горбова І. Поняття «інтелігенція» у предметному полі соціальної філософії. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя. 2014. №58. С. 212 – 223.
21. Голобуцький П. Інтелігенція та інтелектуали. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й Київ, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Inteligencija_ta_intelektualy

22. Грушевський М. Вибрані праці. Нью-Йорк, 1960. 264 с.
23. Гринько Г. Очередные задачи советского строительства в области просвещения. Харків, 1920. 441 с.
24. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Мюнхен, 1968. 262 с.
25. Добрускін М. Про генезу терміна та філософського поняття «інтелігенція». *Філософська думка*. 2005. № 5. С. 28 – 36.
26. Дубінська В. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. Кам'янець-Подільський, 2019. 86 с.
27. Директива ВКП(б) по вопросам просвещения. - С. 320.
http://elib.gnpbu.ru/text/directivy-vkpb--prosvescheniya_1931/go,352;fs,1
28. Даниленко В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. Київ, 1991. 344 с.
29. Даниленко В. До витоків політики «українізації». *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ, 1993. № 1. С. 53 – 67.
30. Даниленко В. Згортання українізації й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України у 1930-і роки. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ, 1996. № 2. С. 96 – 116.
31. Даниленко В., Верменич Я. Троянський кінь українізації. *Віче*. 1997. № 95. С.67 – 70.
32. Євдокименко С. Конспект уроку «Припинення українізації. Посилення русифікаторської політики. Розстріляне відродження. URL: <https://naurok.com.ua/urok-na-temu-tema-pripinennya-ukra-nizaci-posilennya-rusifikatorsko-politiki-rozstrilyane-vidrodzhennya-anticerkovna-politika-vladita-naslidki-301815.html>
33. Єпик І. Реалізація більшовицької мовної політики як чинник трансформації політичної свідомості інтелігенції України у 20-і рр. ХХ ст. *Історичні науки*. 2013. № 1(2). С. 122-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2013_1%282%29__17
34. Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. Київ, 1997. 834 с.

35. Жадько В. Визначення поняття «інтелігенція» та інтелігенція як суспільний прошарок. Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. Покровськ, 19-20 квіт. 2018. С. 82 – 86.
36. Затонський В. Національна проблема на Україні. Харків, 1927. 96 с.
37. Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. Харків, 1924. 410 с.
38. Зеров М. До джерел: Літературно-критичні статті. Київ, 1926. 132 с.
39. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. Київ, 1992. 176 с.
40. Касьянов, Г. УТОРНІТСО: епізод з історії «політичного виховання» інтелігенції в умовах тоталітаризму. С. 135 – 150. URL: <http://history.org.ua/JournALL/Preprint/1990/5-2.pdf>
41. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30-і роки). Київ, 1991. 96 с.
42. Національна свідомість української інтелігенції у контексті політичних змін кінця XIX – 20-х рр. XX ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2005. № 9. С. 85 – 91
43. Коляструк О. До проблеми взаємин більшовицької влади з інтелігенцією у 1920-і рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: зб. наук. пр. 2007. Вип. 17. С. 167 – 173.
44. Коваленко Б. Українська пролетарська література. Київ, 1929. 48 с.
45. Кошелевець І. Микола Скрипник. Мюнхен, 1972. 62 с.
46. Коропатник М. Уроки більшовицької «коренізації» для України: сплюндроване національне відродження: інформаційно-методичний посібник на допомогу учителям та викладачам суспільних дисциплін. Чернігів, 2021. 50 с.
47. Кондаков И. Культурология. XX век: Энциклопедия: у 2 т. 1998. Т. 1. 446 с.

48. Косенко В. Сучасні проблеми філософської інтерпретації феномену інтелігентності. *Філософські обрії*. Полтава, № 34. 2015. – С. 49 – 56.
49. Костюк Є. Участь інженерно-технічних секцій у розвитку індустрії України в 20-30-ті рр. ХХ ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : *Історія*. 2008. Вип. 14. 394 с.
50. Кочеткова О. Конспект уроку «Політика коренізації в УСРР» URL: <https://naurok.com.ua/konspekt-uroku-politika-korenizaci-v-usrr-98770.html>
51. Козаченко А. Українська культура, її минувщина і сучасність. Харків, 1931. 167 с.
52. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1988): в 15 т. Москва, 1984 – 1985. Т. 3-5 URL: https://archive.org/details/KPSS_v_rezoliutciiakh_i_resheniiakh_syezdov_konferentciy_i_plenumov_TCK_1898_1986/1898-1986..2.1917-1922/mode/2up.
53. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 2-х т. Киев, 1976. Т. 1. 1064 с.
54. Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років. Луцьк, 2009. 880 с.
55. Клімачова А. Іванова Н. Ю. Інтелігенція. Політологічний енциклопедичний словник. Київ, 2004. 736 с.
56. Кузьменко М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20 - 30-х рр. ХХ ст.: еволюція соціально-історичного типу : автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2005. 25 с.
57. Кульчицький С. Зміст радянської українізації 20-х років. *Сучасність*. 1999. № 9. С. 66 – 70.
58. Кульчицький С. Форма і суть української радянської державності. Політична історія України ХХ століття: у 6 т. Київ, 2003. Т. 3. 448 с.
59. Листування В. Г. Короленка з Х. Г. Раковським та О. Г. Раковською // *Березіль*. 1991. № 1. С. 143 – 165; № 2. С. 161 – 180.

60. Ленін В. Повне зібрання творів: у 55 т. Київ, 1973. Т. 38. URL: <https://coollib.net/b/349631-vladimir-ilich-lenin-polnoe-sobranie-sochineniy-tom-38-mart-iyun-1919/read>
61. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917 – 1927). Т. 1. Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури. Харків: Держвидав України, 1928. 440 с.
62. Лой А. Зникаюча інтелігенція у трансформаціях сьогодення. *Філософська думка*. 2014. №2. С.7 – 16.
63. Луначарський А. Интеллигенция в ее прошлом, настоящим и будущем. Москва, 1924. 132 с.
64. Малієнко Ю. Поняття «історична свідомість старшокласників» у контексті компетентнісного навчання. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. № 21. С. 244 – 249.
65. Масненко В. Суспільно-політичні позиції інтелігенції України в 1921 – 1928 рр. : автореф. дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Масненко. Київ, 1993. 16 с.
66. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір [Електронний ресурс] / Л. Масенко. – Режим доступу: <http://varnak.psend.com/lmasenko.html>
67. Мануїлова К. Українізація інтелігенції національних меншин південно-західного регіону УРСР. *Інтелігенція і влада*. Серія : Історія. 2012. Вип. 26. С. 116-125. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2012_26_13
68. Majstrenko I. Borot'bism: A Chapter in the history of Ukrainian Communism. New York, 1954. 204 p.
69. Мороз П. Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. Київ. С. 211 – 213 URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719398/1/Тези%20Мороз%20П..pdf>
70. Мочкіна Л. Культурне життя УСРР (УРСР). Конспект уроку, 10 клас. *Педагогічний пошук*. 2018. № 4. С. 66 – 70.

71. Mace J. Communism and the dilemmas of national liberation: National communism in Soviet Ukraine, 1918-1933. Cambridge, 1983. 334 p.
72. Наддніпрянець, В. Українські націонал-комуністи: їх роль у визвольній боротьбі України, 1917 – 1956 рр. Мюнхен, 1956. 104 с.
73. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3 кн. / Відп. ред. Ю. О. Курносів; Авт.: С. І. Білокінь, О. Д. Бойко, Г. С. Брега та ін. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1994. Кн. 1. 138 с.; Кн. 2. 172 с.; Кн. 3. 153 с.
74. На фронті культури. Київ, 1935. 262 с.
75. Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес. Москва, 1939. 119 с.
76. Новохатько Л. Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20-30-ті роки ХХ ст.). Київ, 1998. 320 с.
77. Невінчана І. Діяльність інтелігенції в галузі шкільної освіти м. Києва в 20 – 30-х роках ХХ ст. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. *Історичні науки: Збірник наукових праць*. Київ, 2004. Вип. 1. С. 237 – 241.
78. Окіпнюк В. Конституція СРСР 1924. Енциклопедія історії України: Т. 5: Київ, 2008. - 568 с. URL:
http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsiya_Srsr_1924.
79. Oxford Dictionary. URL:
[https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/intelligentsia?q=intelligentsia 1924](https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/intelligentsia?q=intelligentsia%201924).
80. Orain M. Changing modes of intervention of the French intellectual from the Dreyfus affair to today; Sartre, Levy, Hessel. URL:
https://eprints.bbk.ac.uk/id/eprint/40347/1/PhD_thesis_Marine_Orain.pdf .
81. Падалко М. Конспект уроку «Масові репресії в радянській Україні» URL:
<https://naurok.com.ua/urok-z-temi-masovi-represi-v-radyanskiy-ukra-ni-107698.html>.

82. Пержун В. Історична свідомість як форма суспільної свідомості: соціологічний аспект. *Релігія та соціум*. 2012. № 2. С. 104 – 109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsoc_2012_2_17.
83. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках : спогади 1933 – 1941. Новий Ульм, 1947. 93 с.
84. Пометун О. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / О.І.Пометун, Н.М.Гупан. Київ. : УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с.
85. Рубльов О.С. Інтелігенція українська. Енциклопедія історії України у 3 т. Київ: «Наукова думка», 2005. Т. 3 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Inteligencija_ukrainska.
86. Садовський В. Національна політика Совітів на Україні. Варшава, 1934. 240 с.
87. Сериков А. Київ — провінція? *Вечірній Київ*. 1990. 24 лют.
88. Семененко О. Харків, Харків ... Спогади емігранта. *Березіль*. 1991. № 9. С. 47 – 115.
89. Сірополко С. Народня освіта на Советській Україні. Варшава, 1934. 240 с.
90. Скрипник М. Інтелігенція в реконструктивну добу. *Шлях освіти*. 1930. №7 – 8. С. 8 – 17
91. Скрипник М. Статті й промови. Т. 5: Харків, 1930. 296 с.
92. Слуцький О. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни. Київ, 1957. 210 с.
93. Смолич Ю. Розповідь про неспокій: дещо з книги про двадцяті, тридцяті роки в українському літературному побуті. Київ, 1968. 286 с.
94. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні. Варшава, 1936. 270 с.
95. Социология: Энциклопедия. Минск: Книжный Дом, 2003. 1312 с.
96. Солодуб П. Українізація науково-учбових закладів та науки. *Радянська освіта*. 1925. №6 – 7. С.1 – 6.

97. Социологический словарь. / отв. ред. Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев
Норма, 2008. 608 с.
98. Тютюнник Ю. Революційна стихія. Зимовий похід 1919-20 рр. Львів,
2004. 192 с.
99. Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня.
URL: <https://mon.gov.ua/.../2018042>.
100. Тарапон О. Становище та діяльність літературно-мистецької
інтелігенції України в умовах українізації (1923 р. – початок 1930-х рр.):
Автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький держ.
пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди. 1999. 20 с.
101. Табачник Д., Сидоренко О. За стандартними звинуваченнями. Київ:
Політвидав України, 1990. 270 с.
102. Ткаленко Ю. Конспект уроку «Розвиток культури в Україні у 20-30-
х рр. XX ст. в умовах тоталітарного режиму». URL:
<https://naurok.com.ua/urok-doslidzhennya-z-istori-ukra-ni-rozvitok-kulturi-v-ukra-ni-u-20-30-h-rr-hh-st-v-umovah-totalitarnogo-rezhimu-10-klas-258751.html>.
103. Ткачова Л. Інтелігенція Радянської України в період побудови
основ соціалізму. Київ, 1985. 192 с.
104. Удод О. Історична пам'ять в Україні та європейські цінності.
Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2009. № 15(2).
С. 310. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2009_15%282%29__3.
105. Федюкин С. Советская власть и буржуазные специалисты. Москва,
1965. 255 с.
106. Феномен української інтелігенції в контексті глобальних
трансформацій: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної
конференції. Покровськ, 19-20 квіт. 2018. 313 с.
107. Філософський словник соціологічних термінів. / Під заг. ред. В. П.
Андрущенко. – Харків: «Р. И.Ф.», 2005, 337 с.
108. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 1986. 742 с.

109. Хвиля А. Национальный вопрос на Украине. Харьков, 1926. 129 с.
110. Хвильовий М. Твори: У 2 т. Т.2. Київ, 1990. 926 с.
111. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії Київ, 1993. 351 с.
112. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. Київ, 2001. 557 с.
113. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус. Нью-Йорк, 1987. 296 с.
114. Шевченко Ф. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? *Український історичний журнал*. 1966. № 11. С. 13 – 30.
115. Шевчук Г. Культурне будівництво на Україні в 1921–1925 роках. Київ, 1963. 432 с.
116. Шейко В. Тишевська Л. Історія української культури: Навч. посібник. Київ, 2006. 264 с.
117. Шейко В. Інтелігенція й революція в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Культура України*. Серія: Мистецтвознавство : зб. наук. пр. Харків, 2017. Вип. 56. С. 225 – 243.
118. Шейко В. Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 років: монографія. Харків : ХДАК, 2020. 474 с.
119. Шляхи розвитку сучасної літератури: Диспут 24 травня 1925 р. Київ, 1925. 82 с. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/shliakhy/Shliakhy.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект уроку

Історія України

10 клас

Тема: «СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДО РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ЧАСИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» (20 – ПОЧ. 30-Х РР. ХХ СТ.)»

Мета:

- *Навчальна* – охарактеризувати ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «Українізації» (20-30-х рр. ХХ ст.);
- *Розвивальна* – розвивати в учнів уміння критично мислити, дискутувати, вирішувати проблемні питання, аналізувати текстові та візуальні історичні джерела, працювати в малих групах;
- *Виховна* – виховувати почуття патріотизму, національної та історичної свідомості.

Тип уроку: комбінований.

Навчальні методи та технології: частково-пошуковий, проблемний, «мозковий штурм», групова робота.

Обладнання: Підручник (О.К. Струкевич Історія України. 10 клас. 2018. 240 с.); атлас «Історія України. 10 клас»; контурні карти; роздатковий матеріал (документи).

Міжпредметні зв'язки: Українська література.

Очікувані результати:

Після цього уроку учні зможуть:

- *характеризувати* взаємини української інтелігенції з більшовицькою владою у 20 – 30-х рр. ХХ ст.;
- *характеризувати* зміст політики Радянського Союзу щодо України у 20 – 30-х рр. ХХ ст.;
- *визначити* причини політики «українізації»;

- *висловлювати* судження щодо діяльності радянської влади, яка стосувалась української інтелігенції у 20 – 30-х рр. ХХ ст.;
- *називати* основні дати, які стосуються теми.

Структура уроку:

- I. Організаційний момент (1 хв.);
- II. Актуалізація опорних знань (4 хв.);
- III. Мотивація навчальної діяльності (2-3 хв.);
- IV. Оголошення теми, плану, очікуваних результатів (3хв).
- V. Основна частина. Вивчення нового матеріалу (20-25 хв.);
- VI. Закріплення здобутих знань. Узагальнення та систематизація знань (5-10 хв.);
- VII. Інструктаж щодо виконання домашнього завдання (2 – 3 хв.).

ХІД УРОКУ

ЕТАП УРОКУ	ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ	ПЕРЕДБАЧЕНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ
I. Організаційний момент	Вітання, перевірка присутніх/відсутніх учнів, створення сприятливої атмосфери для початку уроку.	Перевірка готовності до уроку.
II. Актуалізація опорних знань.	Бліц-опитування класу з попередньої теми за допомогою методичного прийому «Алфавіт».	Учитель вибирає будь-яку літеру, а учні швидко називають усе, що починається з цієї літери та відноситься до теми «Антибільшовицький повстанський рух 1920 – 1921 рр. Голод 1921 – 1923 рр. та нова економічна політика в Україні».
III. Мотивація навчальної діяльності учнів.	Вчитель: 30-ті роки ХХ ст. – період переслідування інтелігенції, як джерела вільнодумства і самостійності, що суперечило умовам тоталітарної держави. Вчитель приводить в приклад цитати Л. Костенко («Нації	Учні уважно слухають вчителя.

	<i>вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову»)</i> та М.Мариновича: (<i>«Росія дала підрости новому поколінню, новій спроможності українців бути собою, а потім це все стесала під корінь, щоб на десятки років забезпечити собі спокій»</i>).	
IV. Оголошення теми, плану, очікуваних результатів (2 хв).	1. Повідомлення теми та мети уроку; 2. Повідомлення плану уроку. План уроку: 1. Національна політика радянської влади в УСРР; 2. Політика коренізації в УСРР; 3. Ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «Українізації» (20-30-х рр. XX ст.)	Учні відкривають зошити та записують число, вид роботи, тему та план уроку.
V. Основна частина. Вивчення нового матеріалу.	1. Національна політика радянської влади в УСРР. Вчитель перевіряє завдання на випередження.	Учні, завчасно об'єднані в невеличкі групи (до 4 осіб) по черзі демонструють підготований ними матеріал – демонстрація презентацій та доповідей, що стосуються теми: «Національна політика радянської влади в УСРР» . Теми доповідей запропоновані вчителем: І група – «Національна політика радянської влади в УСРР» зобразити у вигляді розширеної схеми та пояснити суть. ІІ група – Пояснити суть концепції «титульної нації». ІІІ група – Зобразити у

		<p>вигляді розширеної схеми та пояснити суть більшовицької політики «українізації».</p> <p>IV група – Створити розширену таблицю «Причини та наслідки» більшовицької політики «українізації».</p> <p>V група – Створити розширену таблицю «Етапи коренізації» та пояснити суть.</p> <p>VI група – Розкрити персоналії М. Скрипника та О. Шумського.</p> <p>VII група – Виділити позитивні та негативні зрушення пов'язані з політикою «українізації» та зобразити у вигляді таблиці.</p>
	<p>2. Ставлення української інтелігенції до радянської влади у часи «Українізації» (20-30-х рр. XX ст.)</p> <p>Завдання: Користуючись підручником на сторінках 116 – 118, опрацюйте матеріал (п. 5) та створіть міні-конспект.</p> <p>Після виконання завдання вчитель використовує метод під назвою «Кругова порука». Суть методики полягає в тому, що учням надається можливість заробити декілька додаткових балів для кінцевої оцінки. Кожній зі створених учнівських груп по черзі задається запитання на основі</p>	<p>Учні виконують завдання вчителя в групах.</p> <p>Запитання (у відповідності до підручника) для методики «Кругова порука»:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дайте визначення поняттю «коренізація». 2. Дайте визначення поняттю «українізація». 3. Для чого була розпочата політика «українізації»? (для того, щоб українці прийняли комуністів як «хороших правителів» і останні мали змогу утвердити свою владу в Україні). 4. Хто був головною фігурою, який здійснив вирішальний поштовх до коренізації партії? (Й.

	<p>опрацьованого ними пункту 5. На роздуми дається 10 секунд. Якщо група відповідає правильно, то кожному з учасників групи зараховується додатковий бал. Якщо група відповідає неправильно, то наступна група, щоб заробити 1 додатковий бал має відповісти вже на 2 запитання. Якщо група відповідає правильно на всі поставлені їй запитання, то вона нагороджується одним додатковим балом і обнуляє рахунок знову до одного запитання для наступної групи. Відповіді мають бути швидкими, або ж розгорнутими, якщо цього потребує питання.</p>	<p>Сталін).</p> <p>5. На скільки відсотків зросла питома вага українців у державному апараті до 1927 р.? (з 35 до 54%).</p> <p>6. Що історики називають «національним відродженням 1920-х років»? (велике культурне піднесення у звязку з політикою коренізації)</p> <p>7. Завдяки яким людям відбулося максимальне використання офіційного партійного курсу для розвитку національної культури? (О. Шумський, М. Скрипник)</p> <p>7. Назвіть ім'я очільника КП(б)У призначеного у 1925 р., який переслідував українську інтелігенцію (Л. Каганович);</p> <p>9. Що називають терміном «скрипниківка»? (нова українська орфографія, яка була запроваджена у 1927 р. за участі М. Скрипника).</p> <p>10. Розкрийте суть терміну «ворог народу».</p>
	<p>Робота з документом.</p> <p>Вчитель користується додатковим роздатковим матеріалом.</p> <p>На опрацювання подається цитати М. Хвильового з його памфлету «Україна чи Малоросія» (1926 р.). Див. додаток 1.</p> <p>На опрацювання подаються цитати Я. Грицака (Див. додаток 2)</p>	<p>Учні працюють з документом.</p>
	<p>Дискусійне питання <i>Як ви розумієте гасло «Геть</i></p>	<p>Обговорення ведеться всім класом.</p>

	<p><i>від Москви!»), що на вашу думку воно означає?</i></p> <p><i>Виходячи з наданого вам документу сформулюйте ставлення української інтелігенції до радянської влади у 20-30-ті рр. ХХ ст.</i></p>	
<p>VI. Закріплення здобутих знань. Узагальнення та систематизація знань</p>	<p>Вчитель використовує прийом під назвою «мозковий штурм».</p> <p><i>1. Оцініть політику «українізації» поставивши себе на місце української інтелігенції 20 – 30-х рр. ХХ ст. Сформулюйте ваше особисте відношення до цього. Аргументуйте свою думку.</i></p> <p><i>2. Чи можна згодитися, що діячі літератури та мистецтва, які стали на шлях конформізму, прославляли більшовицьку партію, Сталіна, радянський лад, зберегли українське художнє слово та можливість для відродження української літератури та мистецтва у майбутньому.</i></p>	<p>В обговорення приймає участь весь клас.</p>
<p>VII. Домашнє завдання</p>	<p>Підготувати повідомлення про одного з діячів доби «розстріляного відродження». Створити за обраною персоналією презентацію або ж написати есе.</p>	

Додаток 1.

Документ

М. Хвильовий «Україна чи Малоросія?», 1926 р.

«Ви питаєте, яка Європа? Беріть, яку хочете: минулу чи сучасну, буржуазну чи пролетарську, вічну чи мінливу... Європа – це європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете, знайомий нам чорнокнижник із Вюртенберга, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фауст, коли розуміти його, як допитливий людський дух... Саме ця страшна сила і є згаданий нами тип, і є психологічна Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватись. Саме вона виведе наше молоде мистецтво на великий і радісний тракт до світової мети».

«Таким чином, гасло «Європа» залишається при всій його актуальності. Наша економіка наздоганяє західноєвропейську прискореним темпом, отже, і в нашому житті настає період бурного оживлення. Всі ті суперечності, що ми їх спостерігаємо в нашій економіці, неминуче тягнуть за собою нервозність та розхристаність і в духовному здвигові. Міщани завжди жахалися такого оживлення. Але коли більшовик лякає нашу молодь, кваліфікуючи це оживлення як назадництво і «смішні крики», то ми не тільки рішуче протестуємо, але й подбаємо розвінчати новоявлений канцелярський марксизм. Коли «модерністська» гігантомахія, не маючи під собою відповідного ґрунту, наблизилася до нас європейські далі, то яким же треба бути безвихідним «чинушею», щоб не бачити, в які широкі горизонти упирається наш молодий рух. Тов. Юринець справедливо передрікає «український ренесанс, оснований на побіді праці». Але коли він каже, що наші «перспективи силою фактів не дають можливості їхнього здійснення», то ми тільки здвигуємо плечима. Що це таке: зарозумілість третьої особи чи держвидавівська логіка? Коли йде ренесанс, то, очевидно, єсть і можливість здійснення широких перспектив. Чи, може, професор думають, що Україна так собі, «для блізіру», а справді все-таки Малоросія? Але ми трохи забігли вперед. Власне, справа йшла тільки про історичні аналогії. Отже, зрозуміємо. Коли б наш рух можна було порівняти з молодогегельянством чи то з «модернізмом», то й тоді ми стоїмо на правдивому шляху. Але, як ми побачимо далі, для нашого часу прийдеться взяти зовсім іншу паралель.»

Додаток 2.

«... 3 259 українських письменників, які друкувалися у 1930-х роках, після 1938 року залишилося лише 36. З 223 українських письменників, що зникли в СРСР, розстріляно 17, кінчило життя самогубством 8, заарештовані і заслані в табори – 175, пропали без вісти – 16, померли своєю смертю – 7...»

- «... За десять років «українізації» (1923-1933) українці перетворилися на структуровану повноцінну, зурбанізовану і сконсолідовану націю – тобто набрали всіх тих характеристик, яких їм так бракувало під час революції 1917-1920 років. Вони вступили у ХХ століття як модерна нація...»

- «... «Українізація» підірвала рівновагу сил, що склалася на початку 1920-х років між комуністичним режимом і українським національним рухом. Перехід частини комуністів на національні позиції, створення українського пролетаріату, збільшення частки українського міського населення та активна освітня культурна і наукова діяльність старої і молоді української еліти створювали серйозну загрозу контролю Москви над УРСР...»